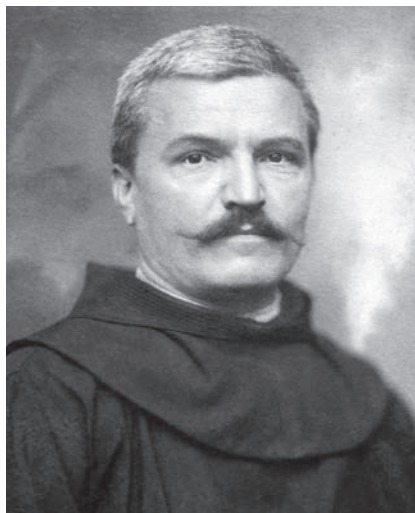

DR. FRA LEO PETROVIĆ

(1883.-1945.)¹

Put je to koji je proživjela Hercegovina od netom nestalog turskog zuluma do netom nastalog komunističkoga terora i prisilnog zavođenja ateizma, gorki je to period od prenapučene Hercegovine do praznih kuća crnih udovica poslije Križnog puta. Doba je to velikih promjena svjetonazora od izrazite patrijarhalne obiteljske zajednice do sirotog obezglavljenog soc-radništva. Mijene su se naglo smjenjivale, nastajale i nestajale su državne vlasti i diktature u ratnim viorima, i političke stranke i uvjeti života. Period je to od teške i opće nepismenosti do krvničkog crveno-zvezdaškog partizanskog obračuna sa svom poštenom i domoljubnom hercegovačkom već oformljenom inteligencijom. Crvena zvijezda zavila je osobito zapadnu Hercegovinu u crninu; svaka je kuća plaćala na desetine mrtvačkih misa za poginule ili nestale u prvim danima poraća. Umjesto željene slobode i napretka sela su redom bila pritisnuta tugom i pamćenjem grozota o kojima se ni rođenoj djeci nisu usudili pisnuti. Tolike su grozne uspomene udbaškoga terora odnijeli sa sobom u nijeme grobove. Dijelio je sa svojim pukom svu tu neimaštinu, godine gladi, nepismenost i zaostalost, smjene vlasti i režima i fra Leo Petrović, čiji životni put i pothvate

---

1 Rad je objavljen u knjizi *Leo Petrović prvi hercegovački franjevac doktor znanosti*, priur. Pavo Knezović, RECIPE, knj. 2, Mostar, 2008. Autor životopisa je prof. dr. Pavao Knezović, "Leo Petrović," str. 15-112. Nakon toga slijedi "Petrovićev opus" istoga autora (st. 113-225), zatim "Rukopisna ostavština" (str. 226-244), te konačno prijevod Petrovićeve doktorske disertacije (P. Knezović) s latinskog na hrvatski jezik *Povijesno istraživanje o početku uporabe slavenskoga jezika u liturgiji kod Slavena, napose Hrvata* iz 1908. godine (str. 259-364). Za potrebe ove studije životopis je skraćen za gotovo polovicu, prerađen i prilagođen znanstvenom aparatu (R. Jolić).

kanim prepričati.² Ovdje pak umjesto nekog uvoda prepuštam riječi našem vrsnom pjesniku Vinku Nikoliću koji je prije više od pola stoljeća u dalekoj Argentini objavio:

Otac Petrović nije samo vršio najviše dužnosti u svojoj provinciji (provincijal, konzultor, generalni vikar biskupije), nego je i kao javni radnik i pisac stekao lijepe zasluge. O. Petrović je vodio "Napredak" u Mostaru, a bio je kroz niz godina i član uprave Napretkove središnjice u Sarajevu. Suradnik je Napredkova kalendara, u kojem je napisao mnogo vrijednih priloga. Posebno se bavio hrvatskom poviješću. Objelodanio je na latinskom jednu studiju o glagoljici (doktorska disertacija) [nije disertacija o glagoljici nego o početku uporabe slavenskog jezika u liturgiji]. Posebno je vrijedno njegovo djelo "Krstjani Bosanske Crkve," koje je vrlo ozbiljan i izvoran rad. O. Petrović je o 100-godišnjici hercegovačke franjevačke provincije 1945. pripremao enciklopediju u četiri knjige o Hercegovini, ali je taj zaslužni rad prekinut okrutnom smrću. "On nije - kako je istakao dr. Milan Martinović - u svom životu ni crvu ništa našao učinio... bio je poznat radi svog dobročinstva prema svima, bez razlike na vjeru i narodnost." O. Petrović, kao i mnogi drugi mučenici morao je umrijeti, jer je bio Hrvat, a te je "trebalo što više istrijebiti, kako bi Bosna i Hercegovina i na ovaj način dobile srpski karakter".³

Školovanje

U obitelji Marijana Petrovića i Anđe (rođ. Jurčić) u klobučkom zaseoku Poljane 28. veljače 1883. ugledao je svjetlo dana dječak, kojem je na krštenju 6. ožujka tadašnji klobučki župnik fra Martin Mikulić nadjenulo ime Grgo.⁴ Trideset i dvije godine kasnije fra Leo će zapisati "utisak koji su Klobučani" na njega učinili, a taj se uvelike patrijarhalni seoski način života u hercegovačkim mikro cjelinama, koje su formirale župne zajednice, vrlo snažno i uspješno odupirao gotovo svakoj

2 O fra Leu Petroviću postoji sljedeća literatura: "Fra Leo Petrović: Disquisitio historica...", *Kršćanska obitelj*, br. 2/1909., str. 32; "Novo starješinstvo hercegovačke franjevačke provincije," *Kršćanska obitelj*, br. 7/1943., str. 98; A. NIKIĆ, "Petrović, fra Leo," u: *Franjo među Hrvatima*, str. 260; A. NIKIĆ, *Hercegovački franjevački mučenici*, str. 177-178; A. NIKIĆ, *Događajnica BiH*, str. 540; A. NIKIĆ, "Dr. fra Leo(n) Petrović," *Framost*, br. 26-27/2001., str. 59; A. MARIĆ, *Tragom ubijenih hercegovačkih franjevaca*, str. 47-48; A. BAKOVIĆ, *Hrvatski martirologij XX stoljeća*, str. 522-523; Č. MAJIĆ, *U nebo zagledani*, str. 179; *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, str. 449-450; A. MARIĆ, "Dr. fra Leo Petrović," *Stopama pobijenih*, br. 22 (2019.), str. 26-36; R. JOLIĆ, *Leksikon hercegovačkih franjevaca*, II. izd., str. 334-335. Njegova pisana ostavština čuva se u Arhivu Provincije (Mostar): Ostavštine fratara, sv. B-40 - B-48, kao i njegov Dnevnik u dva sveska (B-342).

3 Vinko NIKOLIĆ, "O. dr. fra Leo Petrović (1883.-1945.)," *Hrvatska revija*, god. V, Buenos Aires, 1955., str. 355.

4 Njegov krsni kum je Mato Antunović (Spisi Provincije, sv. 51, f. 127).

modernizaciji i novotarijama. Ljubomorno su, može se reći, njegovani stari običaji i navike, igre i derneći, odgoj djece i obiteljske molitve.

To ti je puk prožet vjerom, pouzdanjem u svećenika i napose u svoje zemljake. Je li ko njihov seljak, on je njima drag i vole ga puno. Vrlo mi je ugodno bilo da nisu sumnjivi u ponašanju prema svećeniku; svećenik im je velika vlast i k njemu idu ko k ocu i milo im je kad ih pozdravi i s njima se upita. Mene su specijalno štovali ko svoga seljaka i osjećali su se sretnim kada bih s njima se upitao. Kod sv. mise drže se uzorno i pobožno, propovijed slušaju pozorno iako mlađarija od komodnosti vrte se i napravljaju, ali ipak ne štrokaju. Narod je k tomu marljiv i radin, i nedâ da mu išta propada niti da mu zemlja ne leži neobrađena, a od sebe je pitomo.⁵

Školovanje je započeo kao osmogodišnji dječak u Veljacima, prevaljujući svakodnevno po nekoliko kilometara seoskim puteljcima il' bespućem od roditeljske kuće do Narodne osnovne škole. Školu je pohađao od 1891. do 1894. godine.⁶

Već od 1. rujna 1894. nalazi se u Franjevačkom dječaćkom sjemeništu na Širokom Brijegu, gdje je 1900. završio tzv. malu gimnaziju.⁷

U franjevački je red stupio 4. listopada 1900. na Humcu i tada je krsno ime Grgo zamijenio s redovničkim Leo, te je tu pohađao i prvu godinu studija filozofije (6. 10. 1900. - 7. 7. 1901.), a drugu godinu (9. 9. 1901. - 21. 6. 1902.) na Franjevačkom filozofsko-teološkom učilištu u Mostaru. Tadašnja praksa je bila da godina kušnje ili novicijat bude i prva godina studija filozofije. Studij teologije je pohađao na istom provincijskom franjevačkom učilištu "od 9. septembra 1902. (...) do 21. juna 1904. god.",⁸ dakle samo prve dvije godine.⁹

Nakon studentskih dana u Mostaru starješinstvo Provincije upućuje ga da studij nastavi u bijelom svijetu, tada u dalekoj Švicarskoj,¹⁰ a na to je on bio izvrsno

5 Leo PETROVIĆ, *Dnevnik* (rukopis), sv. II, god. 1911., str. 178.

6 Arhiv Provincije: SP, sv. 51, f. 271.

7 Usp. duplikat Godišnje svjedodžbe koju je izdala Franjevačka gimnazija na Širokom Brijegu da je "Petrović Grgo škol. god. 1899./1900. đak četvrtog razreda sposoban za prijelaz u viši razred". (Arhiv Provincije: SP, sv. 51, f. 131). "Učio - Gimnaziju na Širokom Brijegu od 1894.-1900." (Arhiv Provincije: SP, sv. 51, f. 271).

8 Arhiv Provincije: SP, sv. 51, f. 132.

9 Fra Ambro Miletić i provincijal fra Anđeo Nuić izdali su 30. 8. 1904. potvrdu da je fra Leo završio dva prva tečaja teologije u mostarskom samostanu: "Praesentium virtute literarum infrascripti fī dem facimus et attestamur Fratrem Leonem Petrović alumnum Provinciae Hercegovinae in nostro hoc conventu theologico incubuisse primosque duos cursus eminenter persolvisse nec non modeste ac religiose vixisse... datum Mostarini in conventu SS ap. Petri et Pauli die 30 augusti a. Dom. 1904. (...) P. Ambrosius Miletić (...) Fr Angelus Nuić Min Prov. m. p." (Arhiv Provincije: SP, sv. 51, f. 203).

10 Sam fra Leo piše: "Teologiju na filozofsko-teološkom učilištu u Mostaru od 1902. do 1904. Nastavio teologiju u Friburgu (Švicarska) 1904. do 1907. na tamošnjem sveučilištu." (Arhiv Provincije: SP, sv. 51, f. 271).

pripravan jer je već bio stekao zavidno znanje ne samo klasičnih jezika latinskog i grčkog nego također francuskog i njemačkog.¹¹ Ubrzo nakon dolaska tamošnji je provincijal fra R. Delabre javio u Mostar da je fra Leo 19. listopada 1904. položio svečane zavjete.¹² Prigodom svoje desetogodišnjice svećeništva, u jeku ratnih operacija, 30. srpnja 1915. prisjeća se fra Leo nekih momenata iz toga vremena.

Od aprila 1905. počeo sam se spremati za rigorozu na sveučilištu. Prvi sam rigoroz položio dne 1. marta 1906. prof o. P. Mandonet Ord. Praed. dao mi je iz historije slabu ocjenu, jer sam se na molbu na sveučilišni senat potpisao u kojoj se je tražio profesor za hist. njemačku. Drugi rigoroz t. zv. licencijat položio sam dne 12. jula 1906. Tu sam opet nagraiso s prof. N. Del Pradom Ord. Praed., koji se je našao uvrijeđenim jer sam rekao da se može na više načina dokazati opstojnost Božja, a ne samo onim *quinque viae sv. Tome Aquinskog*. Od ovoga sam doba počeo spremati ispite za doktorat. Temu pismenu sam uzeo o glagolici. Tu sam bio nesretna izbora, budući se je proti glagoljici puno i puno govorilo, a moj glavni cenzor bio je zakleti neprijatelj glagoljice neki Psuir Mase zatim Sechsen. Mnogo ode truda, potrošio dok ih nisam napisao. Prvi put sam je ponudio na ocjenu u junu 1907., ali su mi je odbili, jer da je preveć slavenska i premalo laska Švabama, a pravo ćemo, vrlo je mnogo bilo slabo dokumentirana oslanjajući se na konvencijama. Drugi put sam ponudio koncem mjeseca oktobra 1907. [u] kojoj je odioza izbačena ili priumanjena. Usmeni je ispit imao biti dne 20. decembra 1907., a budući mi je otac umrao dne 15. novembra, ožalošćen nisam marljivo mogao učiti, pa sam ispit odgodio za konac januara 1908. Ispit sam položio dne 29., 30. i 31. januara. Prije ispita 3-4 dana fatala me je groznica od nespavanja, umora i tjeskobe radi ispita; bojao sam se zla vremena, koje tamo može biti užasno, na zdrave živce djeluje, a kako ne bi na bolesti mojih profesora. Bog je dao i nakon 20 dana pokazalo se je sunce i razvedrilo mene i egzaminatore. Htjeo sam 2 dana pred ispit odustati od ispita radi slabosti, ali sam ipak spremio poticajem mojih kolega, osobito nekoga Theophana. U 9 sati počeo sam ispit o tezi (glagolici) pisanoj i ispit traje do podne iz Dogmatike i sv. Pisma. Dalje je ispit nastavljen dne 30. i 31. od 3-5 sati popodne. Posljednji dan tri četvrt sata zbilja sam osjećao da sam se do skrajnosti izmorio tako da sam mislio da mi je glava šuplja ka tikva. U pet sati popodne sam proglašen Doktorom teologije s ocijenom *cum laude*. Opomena o. profesora Mandonet mi je još u glavi: "Ako ste Doktor, to ne znači da znate nego Vam se daje svjedodžba da možete što god naučiti."

Karakteristično je to da sam se nadao da ću po ispitu osjećati kao da sam sa sebe čitavo brdo svalio, a meni su suze potekle na misli koja mi se je predočila čim sam promoviran: "Do sada sam za se radio i za se odgovarao, a odsele

11 U izjavi Ministarstvu vjera Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 26. 11. 1925. piše fra Leo: "Govorim i pišem: hrvatski, njemački, francuski i latinski." (Arhiv Provincije: SP, sv. 51, f. 276).

12 Arhiv Provincije: SP, sv. 23, f. 129.

ću samo za druge raditi, a za se ništa.” To je na me tako djelovalo, da mi je potok suza potekao.¹³

Daleko od rodne grude u Fribourgu 30. srpnja 1905. fra Lea nije zareديو za svećenika mjesni biskup Lozane Joseph Derzaz,¹⁴ nego naslovni salaminski nadbiskup Dominique Jaquet. Taj nezaboravni doživljaj deset godina kasnije ovako je opisao fra Leo:

Danas 30. 7. 1915. navršilo se je deset godina da sam za svećenika ređen u Fribourgu po presvj. gosp. Dominiku Jaquet, O.F.M. Conv. nadbisk. nasl. salaminskom u zavodu Villa St. Jean. Kao što je bilo tiho u Fribourgu Rue Grand Fontaine 41 i u Grotti Mar Convikta, gdje je bilo stjecište Loge framašona friburških, sve tiho i bez svečanosti, tako je tiho i ovdje u Mostaru nakon deset godina. Na dan ređenja na 30. 7. u 5 sati popodne dao sam se kod Ant. Zimole fotografirati. Inače ništa na spomen te godišnjice. Dne 31. 7. [1915.] budući čitam misu kod č[asnih] s[estara] III. reda sv. Frane, to su iste doznale za 10godišnjicu, te su mi djeca pjevala nabožne pjesme uz misu i na istoj su se pričestila. Tihoća i pobožnost sjećaju me mojih primicija. Onda sam isto kao i danas čitao sv. misu u pet i četvrt sati i tamošnje naše klerike sam pričestio - i to je bila cijela svečanost mojih primicija. Tamošnji gvardijan Sucien Dané nije našao za shodno da dopusti razgovor za ručkom na dan primicija, a bio je dan ponedjeljak. Onda sam tihu misu držao u ponedjeljak (31. 7.), a pjevana je bila dne 2. VIII. na Gospu od Anđela.¹⁵

Bio je tada fra Leo veoma mlad: imao tek dvadeset i dvije godine i nepunih pet godina redovništva, a pred njim se pružalo zamamno i nepregledno polje znanosti s jedne strane i s druge majka Provincija željna smjelih i sposobnih “žeteoca” za mnoge župe i brojni puk prepušten gotovo isključivo brizi svojih župnika. Može se reći da mu se posrećilo jer mu je omogućen izbor udubljanja u čaroliju znanosti kako onih koji se bave sakralnim tajnama tako i onih obuzetih profanijom stvarnošću suvremenih i minulih vremena. Petrović se uhvatio u koštac sa zbivanjima iz najmračnijih stoljeća hrvatske povijesti i s najznačajnijom karakteristikom hrvatskog identiteta - s otkrivanjem početka uporabe glagoljice i slavenskog jezika u bogoslužju. Hrabro je bilo, doista u germanskom svijetu istraživati upravo vremensko razdoblje i događanja koja su baš germanski biskupi nastojali zatrti u njihovoj najosjetljivijoj fazi postojanja i najnježnijoj dobi nastajanja. Ako iz fra Leovih uspomena doznajemo smicalice koje su ga dočekale na samom kraju, kad je svako protivljenje bilo borba s vjetrenjačama, tada tek se može pojmiti na kakve je sve teškoće nailazio pri odabiru i izradi svoje disertacije.

13 L. PETROVIĆ, *Dnevnik*, sv. II, str. 174-175.

14 Usp. svjedočanstvo biskupa Lozane: “Josephus Derzaz Dei et Sanctae Sedis apostolice gratia Episcopus Lausannensis et Gebennensis notum factum et attestatur... R. P. Leonem Petrovic OFM diaconum... ad S. Presbyteratus ordinem... die 4. mensis novembris 1905.” (Spisi Provincije, sv. 51, f. 195).

15 L. PETROVIĆ, *Dnevnik*, II, str. 174.

I kad su ta hrabrost, oštroumlje, danonoćni rad i ustrajnost bili ovjenčani ocjenom *cum laude*, fra Leo, obavijestivši svog provincijala o postignutom uspjehu, dao je sebi za pravo upoznati i glasovita ognjišta i žarišta europske kulture. Iz Fribourga je tako pošao po švicarskim i njemačkim gradovima razgledajući znamenitosti i zanimljivosti.¹⁶ Također u krasnom pismu svom učitelju i štovatelju fra Luki Begiću iznio je fra Leo svježe doživljaje s dijela tog putovanja i izriče mu zahvalnost za svete molitve koje su mu pomogle prilikom obrane doktorata.¹⁷

Tim se zatvara onaj krug u kojem je fra Leo stjecao znanja od veljačke osnovne škole do doktorata u Fribourgu kamo je krenuo iz Mostara u koji se vraća s najugodnijim proljetnim danima 1908. godine. Ali istovremeno, kako se može shvatiti iz navedenog pisma i uspomena, fra Leo je na svom povratku sa studija u Hercegovinu posjetio upravo one redovničke samostane u kojima se odgaja pomladak, klerici i novaci, da bi ta iskustva mogao primijeniti u svojoj službi pedagoga, koja ga je čekala po dolasku u središnji samostan Provincije.

Prvi mostarski period 1908.-1917.

O stanju u Bosni i Hercegovini u vrijeme Petrovićeva povratka iz inozemstva pisao je fra Dane Zubac:

Godina 1908. bila je veoma burna. Valovi, koji su se davno prije zanjihali negdje daleko, udarili su tada i o našu užu otadžbinu Bosnu i Hercegovinu i razlijevali se po njoj. Na političkom, socijalnom i kulturnom horizontu javljali su se znaci novoga vremena. (...) Aneksija Bosne i Hercegovine austrougarskoj monarhiji i, u vezi s tim, najavljeni pseudoustavni režim u ovim zemljama, stavljali su naš hrvatski katolički narod i njegove vođe pred nova pitanja i nove perspektive. Narod, koji je u političkim pitanjima bio tek kod azbuke, trebalo je uvesti u zamršeni splet političkih i ekonomskih pitanja. Njegova inteligencija, računajući tu u prvom redu kler, također jedva se je pravilno snalazila u tim pitanjima. Hrvatski katolički elemenat oslanjao se je na svoje svećenstvo, osobito na svoje franjevce, koji su ga i do tada mudro vodili, tražili i zdravom intuicijom rodoljubive duše pronalazili uvijek pravi put i pravo rješenje za svako doba. (...). Tuđinska uprava u Bosni i Hercegovini imala je svoje ciljeve i poglede, koji se nisu uvijek podudarali s dobro shvaćenim narodnim interesima. Nešto doseljene hrvatske inteligencije proždiralala je i sputavala birokracija, te se je većinom gubila u borbi za kruh.¹⁸

16 L. PETROVIĆ, *Dnevnik*, II, str. 175-177.

17 Arhiv Provincije: SP, sv. 30, f. 10.

18 Dane ZUBAC, "Unazad trideset godina (Sjećanja i refleksije)," *Stopama otaca*, 5, Mostar, 1939., str. 13-15.

U takve se prilike vraća fra Leo. Po povratku u Mostar mladog i osposobljenog fratra čekale su ozbiljne obaveze na učilištu, u samostanskoj i župnoj crkvi, ali i u samoj upravi Provincije. Najvjerojatnije je već početkom svibnja “prihvatio čak bogoslove” što je izbjegao prije posjeta roditeljske kuće i obilaska svojih dobročinitelja i učitelja fra Luke Begića na Humcu i fra Bože Ostojića u Međugorju. Prema tome, Petrović se profesorske službe mogao prihvatiti tek u svibnju 1908., a ne 1907. godine kako stoji u njegovoj izjavi datiranoj 8. listopada 1925.: “Vršio sam službu profesora teologije na filozofsko-teološkom učilištu u Mostaru od 1. maja 1907. do 8. maja 1917.”¹⁹ Među fra Leovim rukopisima nalazi se “Običajnik - Kako se čine razne službe u crkvi glede na svećenika i klerike. Piše fra Leo Petrović, primarius magister, Mostar 5. maja 1908.” iz čega je nedvojbeno da je odmah po dolasku imenovan prefektom bogoslova i najvjerojatnije tu službu obnašao do kraja akademske godine.²⁰ U listopadu 1908. radio je kao profesor na mostarskom učilištu, a obnašao je i dužnost prefekta ili pomoćnika prefekta.²¹ Fra Leo je, čini se, stalno predavao pastoralnu teologiju: “Ja sam opet uzeo pastoralnu teologiju (homiletiku, katehetiku i liturgiku)”²² a predavao je i etiku u ljetnom semestru 1912. godine umjesto fra Jerke Borasa.²³ Kroz tih devet godina obavljao je ne samo u Mostaru, nego po čitavoj Provinciji mnoge dužnosti od ispovjednika,²⁴ propovjednika, prefekta bogoslova, vjeroučitelja, a najzahtjevnija je pored one profesorske bila šestogodišnja služba tajnika Provincije od 25. travnja 1910. do 1916. godine za vrijeme provincijala fra Luke Begića (1910.-1913.) i fra Duje Ostojića (1913.-1916.). Nakon toga je na kapitulu 18. srpnja 1916. izabran za jednog od četiri defnitora Provincije.²⁵

-
- 19 Arhiv Provincije: SP, sv. 51, f. 271. Također u molbi “da ga se naimenuje Notarom biskupskoga Ordinarija u Mostaru” upućenoj 26. 11. 1925. Ministarstvu vjera - Katoličko odelenje - Beograd” fra Leo navodi: “Vršio sam službu profesora teologije u Mostaru od 1. maja 1907. do 7. maja 1917.” (Arhiv Provincije: SP, sv. 51, f. 278). Isto tako se nalazi u Uvjeranju koje je izdao Biskupski ordinarijat u Mostaru 26. 11. 1925.: “Vršio službu profesora teologije na filozofsko-teološkom učilištu u Mostaru od 1. maja 1907. do 8. maja 1917.” (Arhiv Provincije: SP, sv. 51, f. 272).
- 20 Rukopis Običajnik - kako se čine razne službe u crkvi glede na svećenika i klerike (19 x 12 cm.). Bilježnica s abecedom i pod svakim je slovom opisan blagdan.
- 21 Usp.: “Mnogopoštovani Otče. Najiskrenije Vam čestitam imendan ja i Vaši negdanji učenici. Stvari kod mene u sjemeništu teku normalno, dakle nekako se napreduje. Ljubi Vas i sinovski pozdravlja Vaš učenik fra Leo Petrović. Mostar, 17. X. 1908.” (Spisi Provincije, sv. 30, f. 74).
- 22 L. PETROVIĆ, *Dnevnik*, sv. II, str. 180.
- 23 Usp.: “Danas [6. 2. 1912.] je počeo drugi semestar. Svaki nas učitelja zadržao iste predmete, samo što je p. o. fra Jerko Boras napustio Ethiku, budući da je inače preopterećen dapače i bolestan, koju sam ja na se uzeo.” (L. PETROVIĆ, *Dnevnik*, god. 1911., str. 7).
- 24 Već 2. 6. 1908. tražio je provincijal od biskupa jurisdikciju za fra Lea (Arhiv Provincije: SP, sv. 28, f. 146).
- 25 “Na kapitolu održanom 18. srpnja u Mostaru (...) izabrano je ovo franjevačko starješinstvo za Hercegovinu: provincijal o. David Nevistić; kustod o. Luka Begić; defnitori oo. Stanko Kraljević, Augustin Matić, Jerko Boras i dr. Leo Petrović.” (*Naša misao*, Sarajevo, 1916., str. 150).

Vrijeme je to i njegovih prvih radova što su izlazili u mjesečniku *Kršćanska obitelj*, te sređivanja i objavljivanja disertacije: *Disquisitio historica in originem usus Slavici idiomatis in liturgia apud Slavos ac praecipue Chroatas* (Mostar, 1908.).²⁶ Zbog oskudice sačuvanih dokumenata ili možda njihove neobrađenosti i nesređenosti vrlo se malo zna što je sve fra Leo radio od dolaska u Mostar do početka pisanja *Dnevnika*.²⁷

Iz odgovora na zahvalu, koju je fra Leu uputio Zbor hercegovačke franjevačke mladeži "Bakula", može se razumjeti da je Petrović imao značajan udio u samom osnivanju i profiliranju toga Zbora i njegova raznovrsnoga djelovanja osobito u prvom periodu (1908./9. - 1913./14.).²⁸ To je razvidno iz fra Leova pisma, i da u njemu kojom srećom nije prevladala samozatajnost i franjevačka skromnost, tek bi se tada mogao steći zoran uvid u njegov doprinos koji se, čini mi se, zrcali pravilima u zboru "Bakula" kao što je: "Što viša samoizobrazba pojedinaca u svim kulturnim, socijalnim i pastoralnim pitanjima; njegovanje svih vrsta kat. književnosti, a osobito njezine bogoslovsko-znanstvene strane i širenje kat. štampe."²⁹ Fra Leo je bio među profesorima koji su zagovarali ideje bogoslova i da im je uvelike pomogao u udaranju generalnih smjernica i zadataka kojima će se franjevačka mladež u "Bakuli" ozbiljno baviti. Vrijeme će pokazati da je geslo Zbora "Bakula": "Stvoriti savremeni tip ujaka mučenika" fra Leo doista i doslovno realizirao.³⁰

26 Dopuštenje za tisak dao je 28. kolovoza 1908. provincijal fra Ambro Miletić, a 30. kolovoza 1908. biskup Paškal Buconjić.

27 Srdačno i najljepše zahvaljujem fra Baziliju Pandžiću i fra Anti Mariću koji su mi omogućili korištenje tog vrlo interesantnog Petrovićeva rukopisa.

28 Usp.: "Zbor je osnovan pod uplivom katoličkog Pokreta (...). Zaista je bio velik korak odvažiti se na osnivanje Zbora i naći pravi put, kojim će se udariti u radu, jer je svaki početak skupčan s izvjesnim poteškoćama, koje iz toga rezultiraju. Tako je bilo i pri organizatornoj zamisli zbora 'Bakula', gdje je u to vrijeme bilo nekih bogoslova posve indiferentnih za tu akciju - dapače i protivnih. Ondašnji profesori na franjevačkoj bogosloviji u Mostaru bili su doduše za osnutak društva, ali posve u drugom smjeru (neke vrsti seminara, gdje bi se iznosila predavanja po uzoru skolastičkih disertacija), dok su sami bogoslovi zahtijevali, da to bude slobodno udruženje po uzoru društva u kat. Pokretu, čiji će rad biti uvijek otvoren savjetu i kontroli pretpostavljenih. (...). Prvi pismeni poziv iznesen je pred bogoslove 22. X. 1908. (23. X. je zapravo osnutak Zbora), kada je većina bogoslova pristupila u društvo, dok su ostali pridošli nakon kratkoga vremena. (...). Oznake prve periode (1908-9 - 1913-14) bile bi godine formiranja Zbora ali i uspon njegova rada, kojega su mu dali osnivači i prvi članovi. Taj rad nije specificiran na ovo ili ono, nego je različit kao i potrebe svakoga pojedinca." (Častimir MAJIĆ, "Osvrt na historijat i razvoj zbora 'Bakula'," *Stopama otaca*, 5, Mostar, 1939., str. 18-22).

29 Častimir MAJIĆ, "Osvrt na historijat i razvoj zbora 'Bakula'," str. 20.

30 "Hercegovačka franjevačka bogoslovna omladina ove svijetle tragove svojih preda nikada nije zaboravila; ona ih se je trajno sjećala i za njih se oduševljavala. To pokazuje i sama nutarnja struktura 'Bakule' i njegov specifični poziv, koji se kao sinteza prošlosti i budućnosti može da formulira riječima: Stvoriti savremeni tip ujaka mučenika. Ali moramo odmah naglasiti, da taj njegov stvarni program nije nikakva umjetnička tvorevina, niti onako proizvoljno bačena parola." (UREDNIŠTVO, "Kroz tri decenije," *Stopama otaca*, 5, 1939., str. 8).

Brojne obaveze, koje je imao kao tajnik Provincije, započele su već u proljeće 1910., a njihovi opisi iz godina pisanja *Dnevnika* (1912.-1915.) pružaju dosta jasan, iako indirektan, uvid na poslove tajničke službe. Međutim, iz opsežnog *Dnevniku* ne može se ni naslutiti njegova misija koju otkriva pismo upućeno provincijalu 31. kolovoza 1910. iz Halla kod Innsbrucka. Povjerenom mu je naime deset subrača bogoslova s kojima je parobrodom putovao do Rijeke i otud je petoricu otpremio u Rim preko Ancone, a s ostalom petoricom je nastavio put željeznicom do Tirola, odakle je trojicu otpremio u Düsseldorf, a dvojicu u dobro mu znani Fribourg.³¹

Kad je već bio u Tirolu, tamošnji su ga fratri obavijestili o održavanju Katoličkog dana u Linzu pa je fra Leo, držeći da bi mu i provincijal dopustio da je znao, ostao dan dva kako bi austrijsku inteligenciju točno informirao o stanju u našim krajevima, tim više što su "Štadlerovci i Jezusovci" širili neistine o franjevcima.³² Tada je doznao i da će mu biti objavljen neki rad u prestižnom časopisu *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und für Kirchengeschichte* koji izlazi od 1878. godine u Fribourgu.

Također 5. kolovoza 1910. na sastanku starješinstvo Provincije izabralo je fra Lea i fra Špiru Šimića za cenzore, a njihova je dužnost bila procijeniti protivili li se vjeri i običajima sve što se kani objaviti bilo u novinama, časopisima ili pak kao neka knjiga.³³ Upravo posljednjeg dana godine imenovan je zajedno s fra Šimom Ančićem konzultorom vigilancije.³⁴ Može se reći da je bio revan ili bi se moglo reći da nije znao mjeru u ispovijedanju vjernika. Sam navodi 1912. godine da je dobio hemoroide "radi predugoga sjedenja u ispovjedaonicama prošlih 4-5 godina; običavao sam koji put čitavih 5, 6 pače i 7 (sedam) sati ostati u ispovjedaonici".³⁵ Među njegovim rukopisima nalazi se desetak propovijedi, koje je održao tijekom 1910. godine najvjerojatnije u Mostaru i pogrebni govor koji je održao 10. prosinca na pokopu biskupa Paškala Buconjića. Prema sačuvanim propovijedima čini se da je te godine održao ciklus o zapovijedima Božjim, a interesantan je nacrt propovijedi: Praznovjerje, gatanje, čaranje (1910.). Sigurno je da fra Leo ne bi na oltaru spominjao primjere praznovjerja da se nije s tim oblicima susretao svakodnevno i na mostarskim ulicama i po seoskim mahalama. Spominjem tu, iako nedorađenu, propovijed jer zorno pokazuje s čime se sve morao on, a i svi drugi svećenici, boriti početkom dvadesetog stoljeća.

Tijekom slijedeće 1911. godine čini se da nije bilo nekih osobitih događaja: fra Leo je obnašao službu tajnika Provincije, predavao svoje predmete u Učilištu i obavljao

31 Arhiv Provincije, SP, sv. 32, f. 207.

32 Arhiv Provincije, SP, sv. 32, f. 216.

33 Arhiv Provincije, SP, sv. 31, f. 272.

34 Arhiv Provincije, SP, sv. 31, f. 518.

35 L. PETROVIĆ, *Dnevnik*, II, str. 58.

već uobičajene službe u pastvi mostarske župe, tj. ispovijedao, propovijedao, predvodio razne pobožnosti itd.

Sa stranica njegova *Dnevnika* doznaje se sva revnost i zauzetost Petrovićeva oko podučavanja puka pravom kršćanskom životu i osobita skrb za bolesne članove obitelji, subraču koje prati na putovanjima do bolnica i s osobitom se dirljivošću brine da im ništa ne nedostaje.³⁶ Pored detaljnih opisa kanoničkih vizitacija i svih fra Leovih iole važnijih poslova i doživljaja, te intenzivnog praćenja ratnih zbivanja prema tadašnjem tisku i kretanju vojske u Mostaru i okolici (čime je ispunjen najveći dio druge knjige *Dnevnika*), iz njegovih zapisa mogu se doznati brojni događaji i svakodnevni život i ćudoređe tih godina na prostorima po kojima se kretao. Samilost i strpljivost su bili njegove velike sile s kojima je postizao uspjehe.³⁷

Pored gorkih opomena bogoslova i zahtjevnih profesorskih izlaganja fra Leo se znao sa svojim studentima zaigrati kao dijete:

Jutros je osvanuo od kojih 5-6 cm debeo snijeg po Mostaru. Ah, što je sve veselo po gradu. Svak se na svakoga nabacuje pače i školska djeca iz osn. škole bacala su se na mene. Po ručku baš sam ja zametnuo gjuruntiju na našem dvorištu. Grudali smo se od svećenika fra Stjepan Hromić, fra Miško Čujić, fra Kosta Jukić (još je ovaj bogoslov) i moja malenkost, dočim su đaci - bogoslovi bili na grudanju svi. Grudanje je trajalo do 2 sata po podne, dakle više od jednoga sata. Veselije i zanimljivije nijesam upamtio grudanje.³⁸

Od ostalih djelatnosti fra Leo često spominje svoje propovijedi koje je držao u raznim mjestima, ali sigurno se osvrnuo samo na one koje su mu bile interesantnije

36 Usp.: "Dne 15. 7. [1912.] u 1 sat po podne išao sam u Sarajevo radi svojih stvari i da odvedem do liječnika fra Nikolu Ivankovića klerika komu sam još proljetos obećao bio da ću ga tamo povesti (L. PETROVIĆ, *Dnevnik*, II, str. 55). "Danas sam morao radi bolesti majke fra Otona Knezovića u Sarajevo zajedno s njime da ju otpratimo do u bolnicu." (*Isto*, str. 70). "Večeras 2. 6. 1913. dobio sam pismo od brata u komu mi javlja da je moja nevjesta - za Marijanom, teško bolesna i da ona želi, da ju obađem. Odmah sam se odlučio, te zamolio starješinu da me tamo pusti. Sutradan sam otišao, da ju obađem. Pošao sam u 4,48 sati ujutro onda poštom do u Ljubuški - Klobuk - Poljane oko 12 sati stigao sam kući. Nevjestu sam, koju sam jedinu ja vjenčao, našao baš bolesnu. S njom sam se maločak porazgovarao, ali oko 3 sata sve sam učinio molitve, koje se čine za umiruće, baš smo mislili da je za čas dva mrtva. (...). Pita sam ju da li bi željela liječnika, te mi odgovori: 'Bih, ali ne znam hoće li mi išta koristiti?' Brata sam odmah za ujutro odredio (...). Sutradan 4. 6. čitao sam sv. misu za bolesnu nevjestu (...) i onda kući na Poljane u društvu rodbine. Kod kuće smo očekivali oko 12 sati liječnika i brata, kad oko 11 sati već su stigli brat i Dr Frano Bulat. On je nevjestu pregledao, lijek propisao. Ja nakon što sam se sa svojima oprostio pošao sam s Drom Bulatom put Ljubuškoga." (L. PETROVIĆ, *Dnevnik*, II, str. 99-100). "Buduć sam čuo da mi je rođak Dr Andrija Petrović dopao bolesti i primljen u bolnicu za umobolne u Sarajevu, to sam odlučio jedanput ga pohoditi." (L. PETROVIĆ, *Dnevnik*, II, str. 100) itd.

37 L. PETROVIĆ, *Dnevnik*, II, str. 30, 89, 92, 98-99.

38 L. PETROVIĆ, *Dnevnik*, II, str. 116.

zbog djelovanja na vjernike ili pak zbog tematike. Ukratko je opisao sve ferije, koje je najčešće provodio u Gorancima, zatim odlaske iz Mostara na blagdane i česta izbivanja zbog pomaganja župnicima prigodom patrona župe. Iz kanoničke vizite 1913. godine čitavi je život pamtio strah koji je doživio u Vinici:

U ponedjeljak 21. 7. [1913.] došli smo mnp. o. provincijal i ja preko Posušja u Bukovicu k fra Ivi Sliškoviću, dne 23. 7. u Roško Polje k fra Venceslavu Bašiću, dne 24. 7. u Vinicu k fra Jaki Jukiću; kod ovoga umalo da nisam nastradao: uzjahao sam na njegova konja, koji je strašno huljiv, a opet sedlo mu staro niti je inače pogodno. Čim sam uzjahao konj je pošao još prije nego što sam ja uzeo uzde u ruke i metnuo desnu nogu u bakračlije. Srećom da je bila štala nekih 20 m daleko, inače ne znam šta bi bilo. Zgodno se dočepah grive i zakrenem glavu lijevo i tako umakoh nesreću - Bogu hvala.³⁹

Dulje je vremena već od 1912. godine bolovao od neke bolesti crijeva:

Isti dan po podne (dne 25. 7. 1912.) otišao sam i ja na odmor gore na Gorance. Strašno sam bio iznemogao, a opet niko ne će [da mi] vjeruje. Jedno je što sam teško izmoren, a drugo opet dobio sam bolest u crijevima. Bolest crijeva, napose debeloga crijeva nadošla mi je uslijed velikoga i predugoga sjegjenja u sobi, a osobito u ispovijedaonici.⁴⁰

Još jedino se početkom 1913. godine bio teško prehladio: "Ima nekoliko dana teško sam se nahladio, pače sam jutros (17. 1.) bacio krvi maločak, što inače nisam nikada u životu."⁴¹ Dakle, bio je zdrav kao dren. Kroz te četiri godine, što su opisane u *Dnevniku*, pored brojnih putovanja u Sarajevo, spominje dva putovanja u Dubrovnik⁴² i jedno u Zagreb. Posjet Dubrovnika je ostavio jaki dojam na fra Lea, a pohod Zagrebu još i jači. Zagrebački nadbiskup Antun Bauer "pozvao je bisk. ordinarijat na dogovor radi eukarističnoga kongresa u Beču, to je ovdašnje upraviteljstvo u zdogovoru s mnp. o. redodržavnikom moju malenkost delegiralo na taj sastanak". Na put je krenuo 10. svibnja 1912., a vratio se preko Banja Luke, Jajca, Travnika, Lašve i Sarajeva u Mostar 18. svibnja.⁴³ Krasni su opisi toga putovanja preko Doboja, Bosanskog Broda i Siska do Zagreba, te preko Kostajnice u Banja Luku. Strašno je lupalo srce fra Leu kad se pred njegovim očima otvorila

39 L. PETROVIĆ, *Dnevnik*, II, str. 104.

40 L. PETROVIĆ, *Dnevnik*, II, str. 59.

41 L. PETROVIĆ, *Dnevnik*, II, str. 41.

42 Sutra 2. 2. [1913.] poći ću u Dubrovnik na nekoliko dana. Jedno je da se malo odmorim, drugo da se upoznam malako s tim slavним gradom. Bože u pomoć!" (*Isto*, f. 80v). Tom zgodom bio je u Konavlima, na Lokrumu (*Isto*, ff. 83-85), a posjetio je Perast i Kotor upravo na poklade (*Isto*, f. 83v). Drugi put je putovao 15.-18. rujna 1913. s provincijalom fra Dujom Ostojićem zbog kupovine franjevačkog samostana u Slanom, a tom zgodom je posjetio i Cavtat. Usp. *Isto*, ff. 108-109.

43 *Isto*, ff. 34v-38v.

nepregledna ravnicama: "Negdje tamo u Jasenovcu (Hrvatska) poče se svićati i meni je bilo duša gledati po hrvatskom tlu. Šume divne, vlastelinstva dobra, a zemlja vrlo slabo obrađena. Oko Sunje već se viđaju hrv. seljaci i seljanke bosonogi i vidi im se na licu bijeda, ali su ipak veseli."⁴⁴ Divio se sajmu na Trgu Jelačića bana, novim zgradama, divnim drvoredima i osobito parku Maksimir. Jednako tako ima u *Dnevniku* dobrih opisa mnogih predjela kroz koje je prošao, a meni se čini da je najilustrativniji onaj rodnog zavičaja.⁴⁵

U ovom razdoblju Petrović je neprestano preopterećivan novim službama koje su čini se kulminirale nakon kapitula 1913. godine pa ih i sam u čudu navodi: "R. P. Leo Petrović, Doctor s. theologiae: secret. Provinciae, secund. Magister FF. Clericorum, Confess., praed., poenit., consultor Vigilantiae, Catecheta in Schola Germanica apud Sorores Caritatis, Examinator pro ordinandis et confessoribus,⁴⁶ Confess. extraordinarius Sororum Caritatis et Bibliothecarius."⁴⁷ Tome valja dodati trajnu službu profesora nekolicine predmeta na studiju teologije, zatim upravitelja Konvikta kralja Petra Svačića, vođenje likvidacije Hrvatske dioničke tiskare, odbornika Franjevačkog književnog društva, prisjednika duhovnog stola i član ženidbenog suda, prosinodalni ispitivač za ispit župnika i ispovjednika itd.⁴⁸

Dodaju li se tome brojni drugi prigodni i povremeni poslovi (npr. propovijed na prvoj svetoj misi fra Augustina Zubca, držanje duhovnih vježbi kod časnih sestara, vjeronauk za prvu sv. pričest itd.), mora se priznati da je fra Leo bio veoma agilan i nadasve sposoban za svaku zadaću i službu koju je pred njega postavilo starje-

44 L. PETROVIĆ, *Dnevnik*, II, str. 35.

45 L. PETROVIĆ, *Dnevnik*, II, str. 143-145.

46 Ispit za isповijed prvi je put imao 15. 1. 1912. usp.: "Večeras sam u društvu p. o. Šime Šimića i p. o. fra Jerka Borasa ispitao o. fra Franu Čuturu iz theol. moralne da mu se mogne dati svjedočba sposobnosti za sv. isповijed. Ovo je prvi put, da sličan ispit činim." (L. PETROVIĆ, *Dnevnik*, II, str. 4).

47 Dakle: 1) tajnik Provincije; 2) zamjenik prefekta bogoslova; 3) ispovjednik; 4) propovjednik; 5) penitencijar; 6) savjetnik vigilancije; 7) vjeroučitelj u Njemačkoj školi Sestara milosrdnica; 8) ispitivač kandidata za ređenje i isповijedanje; 9) izvanredni ispovjednik Sestara milosrdnica; 10) knjižničar (L. PETROVIĆ, *Dnevnik*, II, str. 95).

48 L. PETROVIĆ, *Dnevnik*, II, str. 49. Usp.: "Prekjučer je bisk. ordinarijat poslao dopis na starješinstvo glede nekih naimenovanja, a danas je poslao svim dotičnim posebno pismo. Ja ću citirati ovdje ono, što je na me došlo: 'Bisk. ord. Mostar br. 585. - Pošt. ocu Leonu Dr. Petroviću Mostar. - Uvažujući Ordinarijat spremu kojom je uređeno franjevačko bogosl. sjemenište, odnosno vaš marni rad u bogosl. franjevačkom sjemeništu Mostar u dobro sv. vjere, korist crkve i reda, odlikovali smo Vas i naimenovali počasnim članom prisjednika duhovnoga stola - članom ženidbenog suda. Ujedno Vas naimenovali prosynodalnim ispitačem pro examine parochorum et confessoribus ad munus confess approbandis. Gledajte i nastojte povjerenu Vam čast i odliku opravdati uzornim životom, ko se dolikuje redovniku, svećeniku, ujedno marnim radom u povjerenom poslu i položaju Bogu na slavu, sv. vjeri na dobro. - Bog blagoslovio! Mostar, 22. rujna 1914. L. S. - Aloysius, biskup.'" (L. PETROVIĆ, *Dnevnik*, II, str. 135).

šinstvo Provincije i mjesni ordinarij. Stoga i nije bilo nikakvo iznenađenje kad se pronosio glas ne samo Mostarom nego i u vrlo visokim crkvenim krugovima da se među najizglednijim kandidatima za nasljednika biskupa Paškala Buconjića na biskupskoj stolici nalazi i fra Leo Petrović.⁴⁹

Ipak treba već ovdje posebno istaknuti najveću fra Leovu brigu i zaokupljenost kojoj se svim snagama i svom ljubavlju sav predavao, a bila su to siročad u Biskupskom ženskom sirotištu kojima je fra Leo donosio ne samo duhovnu hranu nego i poslastice za tijelo. Još živući očevdici pripovijedaju kako je svaki put kad bi neko voće sazrelo u samostanskom franjevačkom vrtu, fra Leo nabrao košaru trešanja, marelica ili drugog voća, pa bi to donio u sirotište i dao djeci da jedu, a on bi savio ruke i nerijetko sa suzama u očima i osmijehom na obrazima uživao gledajući kako su djeca sretna, dok se site tim plodovima. Nije se to dogodilo jedanput ili dvaput, nego na stotine puta: u tom je bio neumoran. Djeca su znala uzvratiti na ljubav ljubavlju prema svojim mogućnostima. Evo slučaj koji jasno govori da fra Leo nije mogao odbiti nijednu njihovu molbu, iako mu nisu bile po volji:

Premda mi je imendan bio dne 11. 4. kod svega moga nastojanja, da mu izbjegnem ovaj put nisam mogao nikako. Da budem iskren niti mi godi, niti mi baš što smeta proslava imendana, nego pošto se nemam čim "ciniti" gledam ga svaki put izbjeći. To ti je jedini razlog naše skromnosti. Jutros (13. 4. [1912.]) dođe jedan glasnik, pa drugi, te onda treći, da me traže djeca u školi. Ja im obećajem doći u ponedjeljak (15. 4.) u 9 sati. Sve uzalud, dok nisu poslali jednu djevojčicu, koja mi je rekla, da su joj sestre i djeca rekli, neka ne ide natrag bez mene. Sada mala s desne, ja s lijeve put škole. Tamo su mi činili ovacije, deklamirale (njemački i francuski), pjevale i predali mi lijepih kita cvijeća. Ja sam im se zahvalio na čestitci njemački i francuski.⁵⁰

Te kite cvijeća nisu bile ruže ni karanfili nego duhovni darovi: molitvice i zazivi, uzdasi.⁵¹

Fra Leo je podupirao i bodrio svoje studente i mlađu subraću da se ne plaše znanosti nego da hrabro savladavaju najviše stupnjeve obrazovanja i iskreno se radovao tim pothvatima. Brojni se dokazi toga susreću u *Dnevniku*, a na primjer evo što je zapisao o fra Dominiku Mandiću:

Danas sam primio jednu kartu dopisnicu iz Fribourga (Švicarska) u kojoj mi piše fra Dominik Mandić, da je položio prvi rigoroz Baccalaureat iz sveopće bogoslovije s uspjehom magna cum laude - dakle, vrlo dobro. Ova je vijest meni i svakomu nas bila osobito mila, jer na izobraženima i dobro odgojenim mladićima leži sreća i budućnost redodržave. Dobro izobraženi čovjek

49 Usp. L. PETROVIĆ, *Dnevnik*, II, str. 7-8; 15-16; 19; 25; 40-41.

50 L. PETROVIĆ, *Dnevnik*, II, str. 27.

51 L. PETROVIĆ, *Dnevnik*, II, str. 174.

teže će sam zaći na stranputicu i bolje će druge podučiti. Ja sam našem mladom bratu odmah čestitao i svoje iskreno veselje sam mu saopćio. Sretno još dva rigorozala! Vivat sequens!⁵²

Također u ovom je razdoblju od 1910. godine bio član odbora u Napretkovoj podružnici u Mostaru, a kasnije će dugi niz godina biti i predsjednik te podružnice.⁵³

Čini mi se da je red spomenuti i neka od fra Leovih nezadovoljstava, a najbrojnija su ona u kojima se narušavaju stari običaji i posebice propada moralna vertikala mlade Hercegovke naročito za ratnih godina, kad je sve mlađe muško u vojničkoj uniformi daleko od kuće na ratištu. Često se fra Leo prisjeti i tih vojnika i sažaljeva ih.⁵⁴

Na kraju ovog dijelka donosim što je fra Leo zapisao u svoj Dnevnik o fra Martinu Mikuliću kad je preminuo:

Danas je stigao glas sa Širokoga brijega, da je sinoć, t. j. dne 28. 11. [1912.] preminuo p. o. fra Martin Mikulić, koji se rod. 1841. dne 15. januara. Ovaj se je otac odlikovao u dobrom poznavanju latinskoga jezika i dobra poznavanja moralke. Inače je bio savjestan i duševan čovjek i u malim je stvarima nastojao točno vršiti svoje redovničke i svećeničke dužnosti. Ja sam osobito dužan češće ga se sjetiti u sv. molitvama jer me je dne 6. marta 1883. krstio. R.I. P.⁵⁵

Dakle, nema spomena o njegovim književnim ni znanstvenim djelima, službama i ostalom. Istakao je njegov karakter i znanja koja je posjedovao, te svoje obaveze prema pokojniku. Iz toga se i najbolje vidi što je fra Leo najviše cijenio kod subraće i svakog čovjeka, a takve je uzore rado oponašao u svom životu.

U rodnom zavičaju

Fra Leo se rado i s veseljem koristio pruženim prigodama da provede koji dan u rodnom kraju i da posjeti majku i rodbinu. Iako je tijekom ljetnih ferija, dok je bio

52 L. PETROVIĆ, *Dnevnik*, II, str. 20.

53 Usp. Zapisnik Glavne skupštine Napredak, u: *Napredak - hrvatski narodni kalendar* za godinu 1911., god. 5., Sarajevo, 1910., str. 298. Isto se ponavlja u sljedećem kalendaru za 1912. (Sarajevo, 1911., str. 349), te kalendaru za 1913. (Sarajevo, 1912., str. 411) i kalendaru za 1915. (Sarajevo, 1914., str. 363).

54 "Ima već punih dvadeset dana (još od 20. 9.) do danas (12. 10.) da je kod nas baš upravo studeno, a snijeg se je počeo ukazivati po Obrljinu, Veležu i Prenju. Izmijenjuju se snijeg i kiša, a kod nas u Mostaru studeno jer s bure kiša pada. Strašno mora biti našim siromašnim vojnicima koji su bez vatre, bez kuće, bez ogrtača. Da ih Bog čuva i krijepi!" (L. PETROVIĆ, *Dnevnik*, II, str. 138).

55 L. PETROVIĆ, *Dnevnik*, II, str. 74.

tajnik, najčešće odlazio u Gorance, iznimka su bile one 1915. (od 3. kolovoza do 6. rujna) koje je proveo u Klobuku.⁵⁶

U tijeku rata, 1917., postao je župnik rodne župe Klobuk, a bilo je to povezano s nekim obiteljskim nesporazumima, a još više s činjenicom da su mu dva brata bila u ratu (i obojica poginula!). U Klobuk je fra Leo za župnika došao 26. travnja 1917. U svojoj prvoj propovijedi 13. svibnja 1917. fra Leo je postavio sasvim jasne relacije i pravila, te zaveo praktični red, navijestio rat nemoralu, ali se pored svega jasno i iznad svega uzdiže obostrana ljubav kao temelj svakog odnosa i svekolikog duhovnog i svakodnevnog života i ophođenja:

Kako sam rekao, ja sam k vama došao iz ljubavi prema vama, nije me, moji zemljaci, nevolja iz Mostara gonila nego ljubav prema vama. (...). Da vam je teško, to mi je dobro poznato. Nevolje, koje vi trpíte i ja ih osjećam. (...). Među nama neka vlada ljubav, sklad i bratstvo i sigurni budimo da će Bog naš trud blagosloviti, ja ću se vama ponositi i bićete meni na diku i čast, a vjerujte mi da se nećete ni vi mene stidjeti.

To je njegov program i župnička zadaća koju je obnašao dvije godine u najmučnije i najteže doba jer su to one grozne godine gladi koje su u crno zavile čitavu Hercegovinu. Tada je zajedno s fra Didakom Buntićem i drugim franjevcima spašavao gladnu i siromašnu klobučku djecu šaljući ih “na prehranu” u Slavoniju.⁵⁷ Spremnost da pomogne svojim župljanima, makar se morao izložiti teškim putovanjima i raznim raspravama s državnom administracijom i sudovima, dokaz je djelotvorne ljubavi.⁵⁸

Gvardijan i župnik u Mostaru

Među župnicima župe sv. Petra i Pavla u Mostaru na 22. mjestu piše: “Fra Leon Petrović 1919.-1925.”⁵⁹ Prema Tabuli 1919. službu je preuzeo 31. svibnja 1919., a sam fra Leo među svojim službama 8. listopada 1925. navodi: “Prisjednik crkvenoga ženidbenog suda, dekan-nadžupnik i ispitivač prosinodalni u Mostaru od 15. juna 1919. do 27. aprila 1925.”⁶⁰ U poratnom vremenu i novoj državi primio se fra Leo dviju podjednako teških službi: gvardijanstva u središnjem samostanu Provincije i župništva goleme župe sa svim brigama i nedaćama koje iz svega toga proizlaze. Kakvi su to sve problemi, samo donekle mogu potvrditi parcijalno sa-

56 L. PETROVIĆ, *Dnevnik*, II, str. 177-179.

57 Usp. Arhiv Provincije: SP, sv. 49, f. 150.

58 Usp.: “Meni neće biti daleko otići u Ljubuški, u Mostar pa i u Sarajevo, samo ako vidio budem, da ću vam moći pomoći.”

59 *Šematizam Hercegovačke franjevačke provincije*, Mostar, 1977., str. 33.

60 Arhiv Provincije: SP, sv. 51, f. 271.

čuvani računi,⁶¹ te mnoštvo obavijesti i razrađenih rasporeda pojedinih pobožnosti, procesija, službi i obreda u župnoj crkvi za pojedine blagdane, kao i dnevnog reda u samostanu kako onih za svaki dan tako i za izvanredne prilike kao što su duhovne vježbe samostanske obitelji.⁶² Na svakom dokumentu veoma brižljivo je sve razrađeno do najsitnijeg detalja od poretka u procesijama i točnog njezina kretanja gradskim ulicama do točno naznačenih propovjednika tijekom svibanjske pobožnosti ili devetnica sv. Anti ili pak asistencija u pjevanim svetim misama tzv. “u trojke”.

Svakom je gvardijanu mostarskog samostana problematično bilo razdijeliti nezamernarive troškove Provincijalata od samostanskih, tim više što je taj samostan, kao središnji morao donekle biti reprezentativan i zbog toga što se pod njegovim krovom nalaze sjedišta provincijske uprave i najviši školski zavodi s profesorskim zborom i studentima filozofije i bogoslovije.

Samostanska ekonomija nije bila blistava, dapače teško se kuburilo i spajalo kraj s krajem što je rječito iz niza fra Leovih dopisa.⁶³

Njegove molbe i upozorenja nisu uvijek ni dobronamjerno ni ispravno prihvaćana od uprave Provincije, dapače u nekima je, čini se, došlo do nekih pogrešnih zaključaka na koje je fra Leo nešto burnije reagirao, ali uvijek s objema nogama na čvrstom tlu stvarnosti (“Nije ekonomija samo jesti i piti nego i skrb za poboljšanje samostanskih posjeda. Što je svakako skopčano sa izdacima. Samostanski se dug ne može pokriti umovanjem, nego parama.”⁶⁴) i doličnim dignitetom čuvao tuđi i svoj dobri glas napominjući duhovito *in cauda venenum*, tj. da se otrov nalazi u repu - što će reći da račune treba odmah riješiti i urediti, a ne pustiti da im s vremenom naraste rep.

Povjerenom imovinom je upravljao vrlo razborito i trezveno, kako se može zaključiti, rabio je suvremene metode obrade vinograda i bašča; sve je bilo uzorno i jednostavno, napredno, uredno i franjevački štedljivo. Nije se brinuo samo za žive, nego i za dostojno počivalište preminule subraće i u tom nastojanju bio je neumoran.

61 Usp. Rukopis: *Priručni računi*. Sadržaje stranica 239, Mostar 16. VI. 1920. fra Leo Petrović gvardijan. Tu se nalaze razni računi, što je kome plaćeno i za koji posao. Ispisane su prve 94 stranice, a ostalo prazno.

62 Rukopis: *Običaji u Mostaru - /strojopis/ i rukopis/* Mnoštvo listova koji sadrže razne rasporede, obavijesti, rasporede propovijedi u svibnju i za devetnice sv. Anti, statistike mostarske župe, oglasi za vjernike na pojedine blagdane, razni dopisi župi i pozivi župnika na razna učesća od suda do svečanosti društva “Hrvoje”, te za manifestacije pojedinih škola, razni isječci iz novina i naredbe mjesnog ordinarijata.

63 Arhiv Provincije: SP, sv. 61, f. 432.

64 Arhiv Provincije: SP, sv. 61, f. 431.

Jednako tako zdušno se posvetio uređenju pristojnih počivališta svojih župljana. Zato se može reći da su fra Leova posebna briga bila gradska groblja i njihovo tadašnje uređivanje, osnivanja novih, te istraživanja njihove povijesti. Golemi su rukopisi koji sadrže dokaze tih fra Leovih zalaganja i mučnih sastanaka oko koliko toliko boljeg i razumnijeg rješavanja svakog pojedinog problema u vezi s tim poslovima.⁶⁵ Veoma je interesantan rukopis o groblju Mirogoj ili Novom groblju, gdje se može pratiti kompletan njegov historijat od prvog poziva i razgovora oko osnivanja, kompletni nacrti i proračuni ili troškovi.⁶⁶

Kao što se brinuo oko svake sitnice u samostanu, njegovu održavanju i modernizaciji, tako se brinuo i oko sve njegove imovine.

Među dokumentima u fra Leovoj ostavštini nalazi se čitavi niz sudskih spisa iz kojih je razvidno da je 1925. godine protiv njega vođen sudski postupak u kojem je bio optužen kao antidržavni element jer je navodno nagovarao nekog Jakova Jakovljevića na neposluš i nepokoravanje njegovim nadređenima kad je Jakov polagao zakletvu zbog stupanja na žandarmerijsku službu. Prema optužnici od 11. veljače 1925. "zakleo žandara Jakova Jakovljevića, prigodom njegova stupanja u žandarmerijsku službu, a u namjeri, da pomenutog Jakovljevića nagovori na neposlušnost i nepokornost prema narednjima njegovih pretpostavljenih, istome kazao: 'Nemoj raditi po narednjima nego po pravici i zakonu', zatim: 'Ajde sinko ali čuvaj glavu'. - Time je počinio prestupak iz § 52 Vojnog kaznenog zakona kažnjivo po istom paragrafu obzirom na § 16 voj. kaznenog zakona." Bio je fra Leo osuđen, ali je kasnije oslobođen te optužbe, koju je podigao neki major, kad mu je na njegov upit: "Što ti je rekao sveštenik?" - Jakovljević naivno ispričao i naveo te Petrovićeve riječi koje je izrekao s namjerom da Jakova odgovori od odlaska u žandare. U obrazloženju još piše:

Čin zakletve obavio je okrivljeni kao nadžupnik. Pošto je okrivljeni Jakovljevića zakleo, kazao mu je neka vrši svoju dužnost po pravici i po zakonu, ali neka ne izvršuje narednja koja mu se budu izdavala. Nakon toga, a u času kada je Jakovljević odlazio iz župnog ureda okrivljeni je opet dodao: "Ajde

65 Vidi Rukopis: *Katolička groblja u Mostaru*: Novo groblje u A. Šantića ulici, 1922.-1925., zatim Groblje Visoke glavice = Novo groblje, Bolničko groblje (popis milodara za popravak groblja). Groblja: Smrčenjaci, Novo groblje, Mirogoj, Šoinovac, Rodoč, groblje Jasenice, Miljkovići, Galac ili Trnovac - većinu od tih groblja je povijesno obradio i uredio.

66 Rukopis: *Mirogoj*; katoličko groblje I. "Mirogoj/Novo Groblje" - Dokumenti svi mogući od 1918. Među dokumentima se nalaze razne skice i nacrti groblja, dozvole, računi itd., a i Statut za opće skupno groblje grada Zagreba u Mirogoju - U Zagrebu, Tiskarski i litografski zavod C. Albrechta, 1878. (str. 27), zatim slijedi: Historijat Mirogoj na 13 stranica.

sinko...” Optuženi najodlučnije poriče, da bi mogao gornje riječi izustiti. Veli, da se ne sjeća da li je svjedoka uopće zakleo, a inače da se ne upušta u razgovor poslije zakletve, a naročito ne s nepoznatim ljudima, te isključuje mogućnost da je nagovarao na neizvršavanje dužnosti čovjeka, koga je samo zakleo, da svoju dužnost vrši. - Sud nije povjerovao iskazima Jakovljevića (...). Stoga ovaj sud ne smatra dokazanim, da je optuženi izustio inkriminirane mu riječi, te ga je stoga riješio od optužbe kao u tenoru.

U svom tom jalu i svoj svojoj nemoći sudbeno tužilaštvo jasno svjedoči da je fra Leo svećenik neporočna života.

Prigodom šezdesetogodišnjice fra Leova života nepoznati autor je napisao:

Kao mostarski nadžupnik uvelike je zadužio našu katol[ičku] i hrvatsku stvar, što je iza rata uz suradnju drugih čestitih katolika i svoje braće franjevacu zapriječio osnovati starokatoličku zajednicu u Mostaru. U ovom poslijeratnom previranju neumorno je fra Leo pazio na moralni život svoje prostrane mostarske župe, koju je val ratne pokvarenosti bio u priličnoj mjeri zapljusnuo.

Sumirajući fra Leovo mostarsko gvardijanstvo i župnikovanje najtočnija će biti procjena ako se ponovi konstatacija iz svjedočanstva čitave redovničke obitelji, kojoj je bio gvardijan, da je tu službu čitavo vrijeme pohvalno obnašao opskrbljujući ih svim duhovnim i tjelesnim potrebama u svem *iuxta posse et necesse* ne povrijedivši ni regulu ni redovničku stegu.⁶⁷

U Biskupskom ordinarijatu

Dvije su najvažnije službe što ih je fra Leo obnašao između gvardijanstva i provincijalstva (1926.-1943.) notar i generalni vikar u Biskupskom ordinarijatu. Kroz to razdoblje nije obnašao službu profesora na mostarskom bogoslovnom učilištu. Provincijalat je 4. rujna 1941. izdao uvjerenje u kojem se navodi da je “Dr fra Leo Petrović vršio službu profesora teologije u Mostaru od 1. V. 1907. do 7. V. 1917.; vjeroučitelja i administratora župe u Klobuku od 7. V. 1917. do 15. VI. 1919.; prisjednika crkvenog ženidbenog suda i prosinodalnog ispitivača, dekana i župnika u Mostaru od 15. VI. 1919. do 27. IV. 1925.; te opet profesora teologije u Mostaru od 27. IV. 1925. do 1. siječnja 1926.”⁶⁸ Iz Uvjerenja je razvidno da je 26. studenog 1925. fra Leo uputio “Ministarstvu vjera Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca - Beograd” dopis u kojem piše: “Molim, da me se naimenuje za notara kod biskupskog

67 Arhiv Provincije; SP, sv. 63, f. 247. Dokument je vlastoručno potpisalo 15 franjevaca.

68 Arhiv Provincije; SP, sv. 134, f. 205.

ordinarijata u Mostaru,⁶⁹ a taj isti dan Biskupski ordinarijat u Mostaru izdao je Uvjerenje u kojem se navode sve dotadašnje fra Leove službe, a u tom momentu je bio “profesor na filozofsko-teološkom učilištu u Mostaru od 27. aprila 1925. god. i danas”.⁷⁰ Biskupski ordinarijat u Mostaru 23. svibnja 1934. imenovao je fra Lea generalnim vikarom.⁷¹

Pored raznih prigodnih govora i brojnih duhovnih vježbi s nagovorima među fra Leovim propovijedima iz tog vremena je sačuvano sto dvadeset osam propovijedi, dakle, prava oveća zbirka. Suvišno je i spominjati da njegova žarka ljubav prema zavičaju i svemu što je imalo obilježje hrvatstva nije bila po volji tadašnjem režimu i da ga je s užitkom kažnjavao kadgod mu se pružila neka prilika. Tako su ga kaznili 1929. god. s 250 dinara ili pet dana zatvora kako stoji u presudi mostarskog suda koja je -

izrečena dne 30. decembra 1929. god. Ante Soldo, Dr. fra Mladen Barbarić i Dr fra Leo Petrović krivi su [zbog] prekršaja ugrožavanja javne bezbednosti što je prvi na zabavi Pitomaca “Napretka” dne 21. ov. mj. održao govor separatističkog karaktera, koji je prožet i antagonizmom prema današnjem poretku, drugi i treći pak radi toga, što su dozvolili održavanje takvog govora kao i programa zabave, u kojem se nalazi deklamovanje pesme “Na ozlju (sic!) gradu” i što se može dvojako tumačiti, te se radi toga u smislu zakona o unutrašnjoj upravi čl. 74. i 78. te § 28. naredbe bivše zemaljske vlade broj 3304 prez. kazne: 1. Ante Soldo sa 20 dana zatvora, nepretvorivo u globu; 2. Dr. Mladen Barbarić sa 500 din.; 3. Dr. Leo Petrović sa 250 din novčane globe u korist državne kase, odnosno u slučaju neutjerivosti zatvorom od 2./ 10 dana, 3./ 5 dana.

I korespondencija je iz tih godina najsčuvanija, te nekoliko neobjavljenih radova, a k tome velika angažiranost u kulturnom i društvenom životu Hrvata Bosne i Hercegovine i mnogi drugi razlozi jednostavno traže da se ovaj komadić fra Leova životnog puta i djelatnosti razmotre i obrade u zasebnom radu. Ovdje ću samo spomenuti da je i u ovom periodu poslije smrti biskupa Alojzija Mišića za njegovoga nasljednika pored drugih predlagan i fra Leo Petrović.⁷²

Iz ovog životnog razdoblja ipak treba spomenuti i ovom prigodom da je fra Leo ne jedanput svjesno izložio svoj život krajnjoj opasnosti zbog općeg dobra. S po-

69 Arhiv Provincije: SP, sv. 51, f. 267.

70 Arhiv Provincije: SP, sv. 51, f. 272.

71 Arhiv Provincije: SP, sv. 113, f. 153.

72 Nakon smrti biskupa Alojza Mišića kao kandidati su bili 13. 1. 1936. predloženi: “1. P. Dr. Th. Leonem Petrović, ex-Prof. Theol. Actualem cons. Eppi. 2. P. Dr Th David Zrno, ex Prof Theol., Comm. Prov. In U.S.A. i 3. P. Dr Th. Dominicum Mandić ex-Min. Prov., ex Prof. Th.” (Arhiv Provincije: SP, sv. 113, f. 95).

nosom i suzom u oku ističu to još živi svjedoci koje je smjelo i mudro štitio od pohotnih vojnika. I nepoznati pisac u članku prigodom šezdesetogodišnjice, tj. 28. veljače 1943., spominje da je “u zadnje vrijeme narušio nešto svoje zdravlje poslije onoga slučaja, kad su ga neprijatelji zlostavljali neposredno iza proglašenja naše nezavisnosti, i tom prilikom jedva da mu je pošteđen život. /To se dogodilo u Mostaru, kad su ga četnici uhvatili dne 14. IV. 1941./”. Članak je namijenjen nekom dnevnom listu, vjerojatno mostarskom, ali mi nije pošlo za rukom otkriti ga pored svih nastojanja. Upravo zbog toga prilažem ga ovdje jer možda i nije nikada ugledao svjetlo dana, a pruža izvanredan kroki fra Leove uloge u tadašnjem javnom i kulturnom životu Mostara i čitavoga bosanskohercegovačkog prostora, koja se iz pisanih vrela tek može naslutiti, ali ne i steći:

U nedjelju 28. o. mj. navršava se šestdeset godina života zaslužnom članu franjevačke provincije Dr. fra Leonu Petroviću, koji nam je dobro poznat kao vrstan radnik na crkvenom i kulturno-prosvjetnom polju u hrvatskoj Hercegovini. (...).

Radio je marljivo u svim mostarskim hrvatskim društvima, a posebno u Napretkovoju podružnici, kojoj je dosta vremena bio predsjednik, te je kao takav dosta zaslužan za nadogradnju Napretkova konvikta “Petar Svačić” u Mostaru u kojem je bio neko vrijeme i nadstojnikom. Kroz čitavi niz godina biran je za prvoga podpredsjednika HKD Napredak u Sarajevu. Fra Leonovo mišljenje i nastup uvažavali su i uvažuju mnogo svi Hrvati u ovom kraju, a posebno Mostarci, te ga cijene kao vrijedna, savjesna i zaslužna otačbenika.

Provincija mu je povjerala uvijek najodgovornije dužnosti, i fra Leo se uistinu i na vani i unutra pokazao kao dostojan njezin predstavnik. Zaslužio je, da mu se ime stavi uz imena najistaknutijih ličnosti u sadašnjosti i prošlosti ove franjevačke zajednice.

U samoj biskupiji djelovao je plodonosno, te je dobro poznat zbog svog rada i po najzabitijim župama ovoga predjela. Kao mostarski nadžupnik uvelike je zadužio našu katol. i hrv. stvar, što je iza rata uz suradnju drugih čestitih katolika i svoje braće franjevaca zapriječio osnovati starokatoličku zajednicu u Mostaru. U ovom poslijeratnom previranju neumorno je fra Leo pazio na moralni život svoje prostrane mostarske župe, koju je val ratne pokvarenosti bio u priličnoj mjeri zapljusnuo.

Preko drugih posala našao je i vremena, da se pozabavi i lijepom knjigom i da napiše koju stvarčicu iz naše prošlosti. U zadnjih petnaest godina, koristeći se arhivom mostarske biskupije, franjevačke provincije i Propagandnim iz Rima napisao je nekoliko vrijednih stvari sa svim oznakama znanstvenih radova, koje je publicirano (*sic!*) većim dijelom u kalendaru i glasilu “Napredak”, te je zavrijedio da ga nazovemo najvrednijim suradnikom Napretkovih edicija. Obavješteni smo, da je napisao u novije vrijeme nekoliko većih znanstvenih radova, među kojima se ističu (*sic!*): ‘*Bosanski krstjani*’ i

'Misnici glagoljaši'. U zadnje vrijeme narušio je nešto svoje zdravlje poslije onoga slučaja, kad su ga neprijatelji zlostavljali neposredno iza proglašenja naše nezavisnosti, i tom prilikom jedva da mu je pošteđen život. /To se dogodilo u Mostaru, kad su ga četnici uhvatili dne 14. IV. 1941./.

Ovaj marljivi radnik uvelike je zadužio našu katoličku i hrvatsku stvar u ovim krajevima. Iza sebe je ostavio djela svoje svećeničke i otačbeničke službe. Bio je i ostao dobar svećenik i pravi duhovni baštinik franjevačkog gesla: *Ne samo sebi živjeti, nego i drugima koristiti.* Kad pogleda preko prošlih ljeta svoje životne staze može mirne duše reći: *'Non omnis moriar!'* Ne umirem sav, nego puno toga ostavljam u baštinu naraštajima, što iza mene dolaze. Ostavljam im dobar primjer vrijedna redovnika, kao što se ugledavaju i u brojna svjetla imena ujaka-franjevaca naše pregalačke prošlosti. I naš list sa svoje strane pridružuje se mnogobrojnim prijateljima jubilarčevim, pa mu želimo sretan i plodonosan preostatak života i u njemu svaku sreću, i od Boga i od ljudi!

Per aspera ad astra

U ratnom vihoru na malo okasnjelom redovitom kapitulu braća su birala i izabra-la najsposobnijega i najneustrašivijeg između sebe da provede Provinciju kroz to dramatično vrijeme. "Za provincijala izabran je fra Leon Petrović, već dugo godina jedan od najuglednijih hercegovačkih franjevac. Za njegova zamjenika, kustoda, izabran je fra Ignacije Jurković, a za definitore: fra Petar Sesar, fra Mladen Barbarić, fra Svetozar Petric i fra Vencel Kosir. Tajnik Provincije bio je fra Bonicije Rupčić."⁷³

Naravno da su uslijedila brojna odobravanja i čestitke sa svih strana, a među njima i neke ponešto sjetne i profetske. Takvu je čestitku uputio, primjerice, fra Zoran Ostojić iz Rima 25. srpnja 1943.⁷⁴ Na to je odgovorio fra Leo 7. kolovoza. Između ostaloga, piše:

Ne dopada mi se neka sjeta, koja izbija iz Tvoga pisma. Ne, mi nijesmo sjetni i zamišljeni. Mi smo svi vedri i s pou[z]danjem gledamo u budućnost. Nemamo razloga biti nepouzđani, najmanje očajni. Toga kod nas nema. I vi s ponosom, podignite čela gledajte u budućnost naše provincije i našega dragoga naroda. Bog je s nama, tko prot nama!

Pozdravi mi sve naše mlade junake u Rimu. Neka ostave častnu i liepu uspomenu kod tamošnjih studenata u kolegijumu preko tamošnjih studenata i upravljača Reda. Sve vam svima najbolje želim i preporučam, da se marljivo spremate na budući rad u Provinciji. Čuvajte zdravlje i budite dobri. Tako nam pribavite pravo veselje i čast.

73 Bazilije PANDŽIĆ, *Hercegovački franjevci sedam stoljeća s narodom*, Mostar, 2001., str. 214.

74 Arhiv Provincije: SP, sv. 140, f. 262.

Ne sustajte u molitvama preporučivati nas sve dobroti i milosti Božjoj, koja nam je uvijek potrebna, naročito danas, kada svak [s] nepouzdanjem gleda u budućnost. Pouzdanjem u providnost Boga velikoga mi stupamo napried bez bojazni i bez sjete, još više bez ikakva očaja. Nad nama je lebdila desnica Božja kroz duga i teška stoljeća, mnogo teža nego ih mi proživljavamo. Ostali smo i sada ćemo ostati. Nema razloga očajavati i postajati malodušnim. Mi svi s vedrinom gledamo u budućnost. Nikome ne pada na pamet drugačije misliti. I mi amo i vi tamo kidišimo na nebo, da nam pomaže [jer] Bog svojih ne ostavlja.⁷⁵

No, te milozvučne čestitke nisu ga zanijele i smetnule mu s uma teške brige kako prehraniti gimnazijalce i bogoslove kroz nadolazeću školsku godinu. Zato je već krajem srpnja pisao grofu Normannu u Valpovo da od njega kupi tri vagona pšenice, ali kako nije od grofa stizao nikakav odgovor ponovno mu 11. kolovoza 1943. piše i moli ga da mu konačno javi kako stvari stoje.⁷⁶ U međuvremenu već 3. 8. 1943. piše u Zagreb fra Didaku Ćoriću da pribavi potrebne dokumente kako bi prehrambene namirnice i druge potrepštine mogao iz Valpova ili Bjelovara dopremiti u Hercegovinu. U pismu provincijal priznaje da je fra Didak otišao u Zagreb zbog svojih poslova, ali “nužda zakon mijenja, a i potrebe naše zajedničke sile me, da Te malo zaposlim i našim zajedničkim stvarima, što ćeš Ti, znam, veoma rado i učiniti”. Nakon toga laskavog uvoda suočava fra Didaka s bitnim razlogom pisanja:

Vrieme Tvoga boravka u Zagrebu nije ograničeno ni duljinom ni terminom. Dosta ima vremena do početka školske godine. Teško da će moći početi u propisano vrieme. Mi moramo pripremiti sve da naši đaci dođu na gotovo, i kada počnu da nastavljaju do kraja. Barem ukoliko se nas bude ticalo i bude ovisilo o našoj volji. Moramo na prvom mjestu osigurati, koliko se to može, prehranu profesorima i pitomcima. Bez toga niti smiemo niti hoćemo išta počimati što se tiče škole i predavanja. Ali je to jedno teško i nesigurno pitanje. Treba nam dakle pod svaku cenu barem približno naći sredstva za živjeti. Kako?

Fra Živko mi je pričao, da je bio u posjetima kod grofa Normanna u Valpovu, koji mu je ponudio za prodaju 3 vagona pšenice. On mu je obećao da

75 Arhiv Provincije: SP, sv. 140, f. 265.

76 “Vlastelinstvu Gospodina Grofa R. Normann-a Valpovo. | Koncem prošloga mjeseca obratili smo se na Vas s molbom da nam izvolite javiti, šta je s onih 3 vagona pšenice, koje biste nam prodali prema informacijama, koje nam je dao vlč. g. dr. fra Živko Martić koji je tamo bio polovicom mjeseca srpnja. | Razumjeli smo, da bi taj posao mogli najlakše obaviti kada bi se na tamošnjoj občini dobila potvrda da je ta količina žita sa zemljišta, koje je obradivano u našoj režiji, odnosno trošku. | Molim, da budete ljubazni i javite nam, šta je s time? Izlazi vrieme, dolazi jesen, stoga se moramo žurno pobrinuti za obskrbu oko 450 osoba, koji su na našoj brizi. Nadamo se skorom odgovoru i bilježimo se. | Provincijal hercegovačkih franjevaca.” (Arhiv Provincije: SP, sv. 140, f. 241).

će kod tamošnje općine dati izjavu, da smo to mi u svojoj režiji radili. Tako da ćemo to žito moći uz dozvolu utovara po zvaničnim vlastima pretjerati u Hercegovinu. Uz to da se takva može lako dobiti dozvola izvoza. Eto zgrade ako to može biti uređeno! Ja sam pisao Vlastelinstvu grofa Normanna u Valpovo, ali još nijesam dobio odgovora. Čim dobijem odgovor odmah bi Ti pisao u Zagreb, da se dozvola izvadi. Hoće li to ići?

Dalje mi je fra Živko kazao, da ima i Ivan Pandžić 3 vagona pšenice, 1 vagon kukuruza i 5 vagona krumpira za prodaju negdje u Bjelovaru ili u blizini. I on bi nam ustupio cilu tu količinu. Pisao sam i njemu. Čim dobijem odgovor, odmah ću ti pisati.

Siguran sam, da će g. Pandžić sa svoje strane učiniti sve da dođemo do tih zaliha.

Sada treba pehlivaniti oko izvoznica. Tko je za to sposobniji od Tebe? Nitko. Ako bi se došlo do izvoznica, ja bih namah poslao dvojicu okretnih fratara u Valpovo i po zalihe Ivana Pandžića. Dakle, Tebe ne bih za to mučio, ali samo izradi izvoznice ili kako se to sada naziva stručno i praktično. Naši bi kazali: ići u promidžbu!

Ne živi čovjek od samoga kruha, nego i od... Trebalo bi nam svašta; masti, graha, đona, kože, sukna /štofa/, konca, platna i svašta. Šta se može dobiti? Razpitaj se, sevak Ti je. Poradi na tome ne žali truda, bit će Ti se zahvalno od svih, najviše od mene. Mi se ne možemo nadati u Hercegovini. Barem ne mi fratri. Sviet ima ponešto ove godine: neko više, neko manje, svak će predeverati, ali mi ne možemo bez pomoći izvana.

Kroz koji dan pisat ću o drugim stvarima fra Radi [Glavašu]. Za ovo ga ne mogu napastovati. Znam, da ima punu kapu posla. Ta ni od našega Preuzvišenoga nije miran. A šta rade oni veliki po drugim biskupijama. Sigurno ga bombardiraju sa svih strana.

Ali ovom prigodom pišem Andriji i Jozi. Oni će učiniti sve što mogu. To ne dvojim. (...).

Tamo pod jesen i ja ću tamo doći. Sada sam prezaposlen. Imam mladomislake, novake, teologe i sve druge preko glave. Sada ne mogu nikuda. Tebe i sve naše tamo mnogo i bratski pozdravljam.⁷⁷

Gotovo je nevjerovatno što se sve moralo nabaviti iz Zagreba i o čemu je sve brigu vodio fra Leo, iako je kao provincijal imao moć i pravo prebaciti to na nekoga drugoga. Sigurno da jest. Ali, kad se brod nađe u neveri, kapetan se kormila laća.

No, čini se da ti pothvati oko nabavke prehrambenih namirnica nisu urodili plodom, pa se fra Leo okreće na drugu stranu, prema jugu, i 29. listopada 1943. piše velikom županu župe Dubrava Anti Buću u Dubrovnik:

77 Arhiv Provincije: SP, sv. 140, f. 251.

Vi ćete se, gospodine veliki župane, sigurno začuditi mome pismu, bolje mojoj vrućoj molbi. Radi se o ovomu: Već puna dva mjeseca moja dva profesora gimnazije na Širokom Brijegu oblieću po Zagrebu od Ministarstva do Ministarstva da isposluju živežne namirnice za naše učeće zavode: gimnaziju, novicijat i bogosloviju. Sav trud dvojice profesora ostao je uzaludan. Jedino im je obećano 2 vagona. Ali ni tih dvaju vagona nema amo, pa smo potpuno nadu izgubili, da ćemo ih ikada dobiti. U gimnaziji imamo đaka internista i eksternista s profesorima i poslugom 363, u bogosloviji 39 i u novicijatu 15. Ukupno ih imamo 417, četiri stotine i sedamnaest.

Čujemo da po nekom čudu Vi imate na raspolaganje stanovitu količinu žita. Bi li nam pritekli u pomoć, da nam učeća mladež ne gubi godinu? Kada bi imali barem 2 vagona žita mogli bi držati predavanja kojih 5 mjeseci. Time bi nekako đacima spasili školsku godinu 1943./44. Inače nemamo mogućnosti da je spasimo.

Ukoliko bi naše informacije bile točne, ne sumnjamo da ćete nas pomoći i na vječnu zahvalnost zadužiti.

Suvišno je i spominjati da smo pripravnici robu platiti uz ponuđenu cieniu.⁷⁸

Dakle, ako bi to žito bilo nabavljeno, svaki bi pojedinac mogao dnevno dobiti 315 grama. Da li bi se moglo s tolikim dnevnim obrokom hrane učiti i razred završiti? Čini se da bi. Imajući na pameti tu krutu stvarnost, usudio bih se reći da Marić preuljepšava stanje pišući: "Školski život tijekom II. svjetskog rata jako je trpio. Na osobit način u školskoj 1943./44. godini."⁷⁹ Sve bi to možda i bilo moguće da je traženo žito dospjelo na Široki Brijeg, ali za to nema potvrda. Dapače, odluka koja je donesena na "prehrambenoj" sjednici nastavničkog zbora pod predsjedanjem provincijala, održanoj 25. listopada 1943., demantira sva gornja nagađanja,⁸⁰ a još veće su neprilike imali s vojskom: "došla je vojska i zauzela sve zgrade: gimnaziju, konvikt i sjemenište. Tako je saziv đaka [za početak šk.

78 Arhiv Provincije: SP, sv. 141, f. 223.

79 Ante MARIĆ, "Velika franjevačka gimnazija na Širokom Brijegu", u: *Sto godina nove crkve na Širokom Brijegu 1905.-2005.*, Široki Brijeg, 2006., str. 526. Proforski zbor školske 1943./44. godine tvorili su: dr. fra Radoslav Vukšić (ravnatelj), dr. fra Krešimir Pandžić, dr. fra Oton Knezović, dr. fra Arkandeo Nuić, dr. fra Fabijan Paponja, dr. fra Didak Burić, dr. fra Marko Dragičević, dr. fra Dobroslav Šimović, fra Miroslav Ćosić, fra Vilim Primorac, fra Rajko Radišić, fra Vojislav Mikulić, fra Leonardo Rupčić, fra Bruno Adamčik, fra Didak Ćorić, fra Tadija Kožul, fra Borislav Pandžić, fra Roland Zlopaša, fra Nenad Pehar, fra Čedo Škrobo i fra Mile Leko. (*Isto*, str. 526-527).

80 Usp. "Radi nestašice hrane ove godine nijesmo mogli početi sa školskim radom. Stoga smo, kad već nije bilo drugoga rješenja, zatražili od đakih roditelja, da plaćaju u naravi. Ugovoreno je dakle, da svaki pitomac donese: 200 kg. kukuruza ili 150 kg. pšenice, 5 kg. suhe svinjetine ili 10 kg. suhe govodine, 3 kg. masti." (*Hercegovina franciscana*, VI, 1944., str. 48).

1943./44. godine] onemogućen. Da se bar nekako pomogne nastavnicima su đacima zadali određeno gradivo, koje trebaju pripremiti za polaganje, koje će se održati za prvo polugodište u ožujku 1944.“⁸¹

Ona stalnost mijene nikad nije tako opipljiva kao u ratu. Složenosti i težine vremena bio je svjestan novi provincijal i to ne krije: “Drmaju se temelji svega ljudskog društva i svega poredka na zemlji” - piše on subraći u prvoj okružnici i traži od njih strogo distanciranje od svih političkih komentara i širenja glasina jer to ne pristoji ne fratra nego ni ozbiljnom čovjeku laiku:

Bilo bi skrajnja nesavjesnost, kada bi tko pod plaštem halje sv. Franje lakoumno zlorabio svoj stalž i bio bezobziran u izražavanju o javnim događajima u našoj domovini Hrvatskoj ili u vanjskom svijetu; (...). Raznašanje i prepričavanje neprovjerenih viesti, povoljnih ili nepovoljnih, nije posao ozbiljna čovjeka. (...) To su babske brbljarije besposličara i neprijatelja našega naroda (...) - jedina dužnost jest moliti se za milosrđe Božje i propovijedati ljubav bližnjega, pravdu i slogu među ljudima. Sv. Evanđelje naša je knjiga, nijesu krugovalne promičbe i dnevne novosti. Načinimo ozbiljnu bilancu našega rada u pomaganju bližnjega i utažavanju bieda koje ga taru, u obćem karitativnom djelovanju.⁸²

Primjer kako se to treba raditi dali su im oci u vrijeme prethodnoga rata.⁸³ I pošto je strogo zabranio miješanje u političke poslove vlasti i vojske,⁸⁴ toplo svojoj braći preporučuje da se zdušno late svoga najjaćeg i najučinkovitijeg oružja:

Budućnost je naša u Božjim rukama. Njegova providnost ravna udesom svemira, svjetova i pojedinaca. O sudbini čovječanstva razbijaju glave najveći umovi svieta, ali je konaćna odluka u rukama vječnoga Neimara, Stvoritelja svega vidljivoga i nevidljivoga. Naše je da radimo i da se usrdno i vruće molimo za milosrđe i pomoć. Pobožno moljenje našega Breviara i drugih naših

81 *Hercegovina franciscana*, VI, 1944., str. 51.

82 Arhiv Provincije: SP, sv. 141. f. 5.

83 “Uzporidimo svoj rad s radom naših otaca za vrijeme prošloga svjetskoga rata. Moramo se zamisliti, što će se o tome kazati nakon sadanjega rata. U nas su uprte oći svih, napose našega maloga čovjeka seljaka, radnika i svih siromaha... Sa svojim smo narodom kroz duga i teška stoljeća dielili dobro i zlo, moramo to isto raditi i danas i u budućnosti. Drugi su svi poslovi za nas neozbiljni, a našem staležu mogu donieti samo štetu od nedoglednih posljedica.” (Arhiv Provincije: SP, sv. 141. f. 5).

84 “Stoga u sporazumu s ocima Provincije najstrože pod prietnjom kaznenih sankcija zabranjujemo svima i svakome u javnosti i uobće pred vanjskim osobama davati izjave o prilikama u Domovini i javno kritikovati rad naših vlasti, prognosticirati budućnost u svieta i kod nas, te iznositi svoje mišljenje o svjetskim problemima i događajima. Suvišno je spominjati da nije nitko vlastan davati izjave u ime Provincije ili nas franjevaca uobće, pa ni u svoje vlastito ime. Mi smo svi jedno: jedan za sve, svi za jednoga. Interes jednoga ne može biti razlićit od interesa drugoga.” (Arhiv Provincije: SP, sv. 141. f. 5v).

privatnih pobožnosti jest mjerilo duhovnog života. Zanemarivanje molenja Breviara jest najsigurniji znak moralnoga padanja i neminovno konačno propadanje. Molimo se, braćo, i bdijmo nad sobom, nad našim siromašnim narodom i nad našom dragom domovinom Hrvatskom. Neka desnica dobrog Ota nebeskoga štiti nas i sav naš hrvatski narod, da nas što manje zanesu mutni valovi krvavo zavađenoga čovječanstva!⁸⁵

Na početku te okružnice podsjetio je sve članove Provincije da tvore zajednicu braće "jednakih prava i jednakih dužnosti (...). Sve terete jednako svi snosimo, sva prava svi jednako uživamo (...). Sviest zajednice traži, da se u svemu i svugdje pomažemo." Podsjetivši ih na te temelje franjevaštva, napominje da pored župa Provincija ima -

samostane, matice našega podmlatka, njihove profesore i odgojitelje kandidata na Širokom Briegu, novica na Humcu i bogoslova u Mostaru. Osim toga u samostanima su umorni od truda i iznemogli pod teretom godina naši časni starci, da tu u miru i pokoju prožive zadnje dane života. Naša braća u samostanima trpe na oskudici svih i najnuždnijih potrebitina za život. Istina, mnogi su od braće na župama stradali, pa i oni oskudievaju gotovo u svemu. Ali ih ima, koji su sretnim stjecajem prilika u povoljnijem stanju. Svjestni svoje tiesne zajednice, vođeni mišlju, da ćemo svi naći mjesto počinka i odmora u našim samostanima; svjesni također, da možemo i sada svaki nas vrlo lako dieliti sudbinu s braćom u samostanima, pregnut ćemo svim silama da olakšamo život onih, koji u ovim oskudnim danima osjećaju najveću potrebu. Na ovo nas sili ne samo ljubav i dužnost prema zajednici nego još i osjećaj ljubavi prema samima sebi.⁸⁶

Koje je srce moglo ne smilovati se na te savjete, na te umiljate i opravdane molbe svoga starješine? Fra Leo je, dakle, kao provincijal najveću brigu vodio oko najne-moćnijih: đaka u gimnaziji, novica i bogoslova s jedne strane, te ostarjelih i islužeh-nih fratara u samostanima s druge strane.

Nisu samo takve plemenite brige trle njegovu glavu već i mnoge druge svake vrste kao što je bila molba generalu Reda da tadašnjem meštru novaka dr. fra Anti Jelaviću dodijeli titulu jubilarnog doktora, traži da se uredi računi oko vodovodnog kanala na Humcu, moli Ministarstvo narodne prosvjete da dopusti dvojici mladih fratara da obnašaju katehetsku službu u mostarskim školama, pomaže širokobriješk-om gvardijanu da sačini ugovor sa časnim sestrama glede pranja i brige o rublju samostanskog osoblja, moli ravnatelja gimnazije fra Radoslava Vukšića da primi u gimnaziju učenika koji je malo zakasnio,⁸⁷ a meštru novaka fra Anti Jelaviću stavlja

85 Arhiv Provincije: SP, sv. 141. f. 5.

86 Arhiv Provincije: SP, sv. 141. f. 5.

87 Arhiv Provincije: SP, sv. 140, f. 102; sv. 140, f. 326; sv. 140, ff. 266-267; sv. 141, f. 277, sv. 141, f. 41.

na srce da pomnjivo pazi na zdravlje novaka i javlja mu da je uvelike uspio nabaviti stvari koje je od njega zatražio, ali ima problema kako ih dopremiti na Humac. Iz tog se pisma najjasnije vidi koliko je fra Leo volio novake i kako se lastavica za svoje ptiće brine, tako i on za novake:

Sve stvari, koje ste Vi prebilježili i meni predali nastojali smo prikupiti i pripremiti. Već nekoliko puta obećaje nam Tvornica duhana da će njihova kola poći u Ljubuški. Ali ih evo nema. Ako bi Vaša kola došla amo i mogla potjerati svu robu, to bi bilo najbolje. Dakle, do prve prigode stoji da Vam sve pošaljemo.

Krunica nijesmo mogli naći. Ne znam šta ćemo raditi. Mnogo je knjiga došlo iz Duvna. Ovo će Vam biti dosta. Ako ne bi bilo dosta, to ćete Vi kada sve pregledate javiti i ako još uztreba nabavit ćemo. Ima ekspozicija regule, Život sv Franje, Ivaniševa jedna knjiga (da li je baš ona koju Vi navodite, ne znam), Breviara ne mogu nigdje da nađem. Ima nešto, nekoliko komada, ali su svi stara izdanja. Naručio sam iz Rima, ali kada će i hoće li uopće ikada stići, veliko je pitanje.

Baš sinoć je prispio fra Bono, pa ćemo Vam napraviti čese i ručnike. Sandale ćemo gledati da nađemo, ali ne mogu podsigurno reći, jer nema odobrene kože (đona). Ako dobijemo, Vi ćete biti prvi na redu. Plašte sam naredio da se skroje za svih 12 novica naših. (Ima li Bosanac svoj plašt? Ako nema da se piše u Sarajevo.).

Molim Vas, pripazite na zdravlje novica. Preporučite im da se i oni paze što više.

Pisao je fra Dominik iz Rima i drugi naši studenti. Jedva su iz Grotte iznieli živu glavu. Obe su kuće srušene od američkih aviona. Inače su zdravi. Pisali su 20. IX.

Mostar, 8. kolovoza 1943.⁸⁸

Posebnu su brigu zadavale vojne rekvizicije samostanskih prostora i bombardiranja: tako svoju tugu dijeli sa širokobriješkim gvardijanom javljajući mu da je na Humcu "vojska zauzela ne samo sjemenište nego i sav novi dio samostana", tj. južno krilo, itd.⁸⁹ Pa iako su to bila vučja ratna vremena, ipak strogo je pazio i braću neprestano opominjao i od njih zahtijevao da opslužuju redovnička pravila i da u svakoj prilici uvijek žive prema propisima Reda i statutima Provincije. To se osobito zrcali iz jezgrovite okružnice upućene 11. listopada 1943., čiji početak glasi:

Vanjske prilike i razne okolnosti sprečavaju držanje reda i normalnog odvijanja cjelokupnog rada u samostanima. Ipak moramo sve poduzimati, da se

88 Arhiv Provincije: SP, sv. 141, f. 165.

89 Arhiv Provincije: SP, sv. 141, f. 277.

održati što je moguće bolje red u našim samostanima. Sa suvremenim okolnostima i svi događaji razkopavaju red i stegu. Da ne bi došli do neke anarhije u našoj unutarnjoj upravi, starješine su dužne činiti sve, da spase i zadrže cjelovitost duha naših pravila i ustanova. Nered bi se samo povećavao, ako se ne bi od strane predpostavljenih nastojalo održati stegu u čvrstim rukama. Smatramo posebno potrebnim, da se na ovo pripazi.⁹⁰

U svim tim brigama i nedaćama što su teško pritisnule ne samo hercegovačke franjevece i Hercegovinu nego gotovo čitavi svijet, bilo je ništa manje bratske susretljivosti i nadasve ljubavi i požrtvornosti. To se osobito vidi kroz akciju pripremanja za obilježavanje stogodišnjice “rada i djelovanja u Hercegovini”, tj. od osnutka Kustodije. Zdušno se fra Leo posvetio tom cilju iako se nije nazirao kraj ratu. Iz pisma koje je 5. prosinca 1943. uputio fra Nenadu Peharu, koji je tada bio mladi profesor na Širokom Brijegu,⁹¹ mogu se doznati i pothvati što su prethodili provincijalovoj glasovitoj okružnici objavljenoj u internom glasilu *Hercegovina franciscana*.

Provincijal naveliko priprema proslavu stogodišnjice kao da se već godinama nije čulo za rat i vidjelo vojnika na ratištu. On je i mogao u vihoru rata biti sasvim miran jer je posve predan Providnosti i jer zna da Dobri Otac nikada ne zaboravlja svojih. Međutim, isto je tako sasvim jasno da je detaljno bio upoznat sa svim događajima u Provinciji koji su, gledano s našeg aspekta, bili gotovo jezivi. Dobro je prisjetiti ih se jer tek tada donekle dokučuje se veličina i jakosti i razboritosti i žive vjere, koje su resile provincijala Petrovića. Dovoljno je letimično baciti oko na Kroniku Provincije.⁹² Tu se javljaju braći brojne vijesti iz 1942. i 1943. godine. Prenosim samo neke od tih i to one, što su bile značajne za čitavu Provinciju i tražile hitna rješenja od njezine uprave. Zbog nestašice hrane i gladi u gradu 1. travnja 1943. u mostarskom se samostanu “otvara kuhinja za sirotinju i izbjeglice koje gradska kuhinja ne može sve obskrbiti; hranu dobiva 60 - 80 osoba”.⁹³ U Mostaru: “u kolovozu vlada velika vrućina - 36°C u hladu, zbog toga su bogoslovi razaslani po župama na praznike,” zatim “7. IX. [1943.] novi gvardijan o. G. Vasilj preuzeo je upravu samostana,” a 8. XII. preuzv. gosp. biskup obavio je u našoj crkvi posvetu biskupije presv. Srdcu Marijinu” i potom već “15. XII. teško bombardiranje mostarske okolice od strane američko-englezkih bombardera” zbog toga “25. XII. Božić nije držana ponoćnica. Vrijeme kišno. Vojnici pucali cielu noć, preko dana djeca i vojnici.”⁹⁴ Iz kronike samostana na Humcu: “25. VI. ponovno dolazi vojska i zaposjeda sjemenište, kamo su bogoslovi tek nedavno bili preselili,” zbog nestašice hrane oru se godinama neorane livade: “24. VII. odobri-

90 Arhiv Provincije: SP, sv. 140, f. 170.

91 Arhiv Provincije: SP, sv. 141, f. 321.

92 *Hercegovina franciscana*, VI, 1944., str. 31-66.

93 Isto, str. 41.

94 Isto, str. 42.

la je vojska našu molbu da nam njezini konji uzoru zemlju,” a vojska se sve više gomila, te “14. XI. vojska je zaposjela i novo krilo samostana” zbog toga “16. XI. radi nedostatka prostora u starom samostanu privremeno su premješteni: o. M. Miloš na Ploče, o. Ć. Ivanković u Gradniće, o. S. Vasilj na Čitluk, o. Ciprijan Brkić u Vitinu, o. V. Milas u Tihaljinu, o. Kr. Galić u Goricu, o. B. Smoljan u Veljake i o. Pl. Pandžić u Gorance”. Jadni iznemogli i ostarjeli fratri morali su pred surovom silom vojske napustiti samostan i poći k braći župnicima. Još je bolnije stanje s novicijatom: “Novicijat se drži na 3. spratu samostana, jer je već od 5. studenog 1943. vojničтво zauzelo novicijatske prostorije. Već je 13. [11. 1943.] oduzeta nova zgrada i većinom su se oci sa svojim stvarima sklonili u improvizirane novicijatske prostorije. Tako je novicijat usred neprestane buke. Uza sve to naši mladi novice strpljivo i velikodušno podnose sve i napreduju u duhovnom životu.”⁹⁵ Već smo vidjeli koliko je muke vidio provincijal dok nije nabavio za novake potrebne knjige, brevijare i mnoge druge stvari koje je tražio od njega meštar novaka. Svakako najbolnije stanje je bilo na Širokom Brijegu, i sam je provincijal nekoliko puta putovao tamo da bi s upravom samostana i profesorskim zborom pronašli optimalno rješenje koje je najkorisnije pomlatku i učenicima gimnazije. U samostanskom ljetopisu stoje gotovo nevjerojatne vijesti: “23. VIII. [1943.] počeo je o. gvardijan radove oko dogradnje drugoga zvonika. Radnici su počeli vaditi kamen uz nadnicu od 600 kuna bez hrane” i tako je od 30. kolovoza do 6. studenog svakodnevno klesalo po najmanje četiri majstora i pripremalo kamen za zidanje zvonika, ali “29. X. dovršeno je oranje Bakamuše, koja je orana i 1917. I po selima je uglavnom uzorano i zasijano, gdje god se je moglo.” Iz sjemeništa stižu teške vijesti: “Radi nestašice hrane ove godine nijesmo mogli početi sa školskim radom. Stoga smo, kad već nije bilo drugoga rješenja, zatražili od đачkih roditelja da plaćaju u naravi. Ugovoreno je, dakle, da svaki pitomac donese: 200 kg. kukuruza ili 150 kg. pšenice, 5 kg. suhe svinjetine ili 10 kg. suhe govedine, 3 kg masti. Većina roditelja pristala je na ove uvjete.” Širokobriješki klerici su preko ljetnih praznika bili veoma radini: “Preko školskih praznika u ljeto [1943.] klerici su poduzeli radove bojenja, pa su obojili u samostanu 13 soba, u đачkom sjemeništu 14 soba i popravili hodnike, u gimnaziji podbojili (stavili cokul) u svim razredima, u klerikatu obojili salu za spavanje, učionice i zahode. Klerici su također radili oko samostanskih pčela, čistili hidrocentralu i obavili još neke druge radove. Za vrijeme boravka vojske u klerikatu, klerici su stanovali u samostanu.” Već “16. VI. [1942.] nastanio se je u konviktu jedan odred talijanske vojske. Zauzeli su 6 soba... U studenom su došli pitomci u konvikt. Poteškoće su bile radi prostorija koje su bili zauzeli Talijani. Nakon duljeg pregovaranja sa zapovjednikom izpraznili su veliku i malu učionicu i tako su se đaci nekako smjestili. 1943. sve se više

osjećaju ratne poteškoće. Radi nestašice smanjeni su obroci kruha. U siječnju i veljači [1943.] prekrčen je jedan dio dvorišta, koji nije spadao u igralište (...) i zasađeno je krompirima, koji je izvrsno rodio, tako da je bilo komada težkih 9,7 dkg. Za vrijeme partizanske i četničke opsade koncem veljače, kad je obustavljena škola, većina je đaka ostala u konviktu, jer nijesu mogli otići kućama. (...) 15. III. došla vojska i u konviktu zauzeli iste prostorije, koje su Talijani prije toga izpraznili. U nezauzetim prostorijama i po hodnicima držana je đacima nastava sve do konca školske godine, jer su druge zgrade - gimnazija i sjemenište - bili zauzeti od vojske (...). 14. V. otišla vojska iz konvikta.” Međutim, skupljali su se crnji oblaci: “Prostorije konvikta, buduć da su bile slobodne, bili smo već popravili i uredili za početak škole. Međutim je vojska zauzela 16. X [1943.] sve prostorije. Kako nismo mogli osigurati prehranu, rečeno je roditeljima prigodom upisa djece u gimnaziju, da će se doprinos za konvikt uzeti uglavnom u naravi. Za upis u konvikt javio se je prilično malen broj đaka.” Za školsku 1943.-44. godinu u kronici gimnazije piše: “Predviđene i nepredviđene poteškoće oko prehrane, prisutnost odmetnika u našoj blizini - sve je odugovlačilo početak školskog rada, iako su zgrade bile od vojske izpražnjene. 24. VII. [1943.] prigodom priemnog izpita kandidata za sjemenište održana je sjednica nastavnčkog zbora pod predsjedanjem mnp. o. provincijala dr. L. Petrovića, na kojoj se je razpravljalo o prehrani pitomaca. Upravitelj konvikta i ravnatelj gimnazije išli su na savjetovanje k mnp. provincijalu u Mostar, ne bi li se našlo zgodno rješenje, da se omogući redovit školski rad. Kao konačno rješenje usvojen je prijedlog, da roditelji plate pristojbe u naravi. (...). Dne 25. X. ponovno je došao mnp. provincijal. Pod njegovim predsjedanjem održana je nova ‘prehra[m]bena’ sjednica, na kojoj je zaključeno o plaćanju u naravi dopunjeno i protegnuto na konviktorce. Nakon toga je zaključeno da se 5. i 6. XI. pozovu učenici na upis i da se tom prigodom roditeljima saobće uvjeti prima u konvikt i sjemenište. (...) Dok je upraviteljstvo pripremalo pismene pozive i već bilo obavijestilo nastavnike, da se u određeni dan nađu na okupu - došla je vojska i zauzela sve zgrade: gimnaziju, konvikt i sjemenište. Tako je saziv đaka onemogućen. Da se barem nekako pomogne, nastavnici su đacima zadali određeno gradivo, koje trebaju pripremiti za polaganje, koje će se održati za prvo polugodište u ožujku 1944.” Đaci su učili i polagali dio po dio gradiva i tako je prošlo prvo polugodište, a drugo je bilo još kraće.⁹⁶ Bile su to, doista i goleme i jako bolne brige. No, žalosnih i gorkih vijesti stizalo je gotovo iz svih župa. U Slanom je već 1942. godina bila “izpunjena raznim stradanjima... U god. 1943. povećale su se nevolje tim, što su u Slano navalile izbjeglice iz okolnih hercegovačkih sela. U samostanu se izmijenile razne vojske. Osim toga preko osam mjeseci stanovali u samostanu i drugim samostanskim zgradam izbjeglice. U ovim raznim promjena-

ma mnogo je stradao i samostan i samostanska imovina. (...). Moralo se je boriti s glađu. Od Uskrsa do nove žetve nije bilo kruha, jer je zaliha žita, koju je o. gvardijan dobio iz Dervente, razdijeljena sirotinji i izbjeglicama.” Nema nijedne župe koju nije opljačkala barem koji put neka vojska, a najgore su stradali samostan i crkva u Tomislavgradu.⁹⁷

Početak veljače 1944. provincijal se obratio braći glasovitom okružnicom kojom je najavio proslavu stogodišnjice i detaljno razrađen sadržaj spomenice. U toj se okružnici (koja zaprema preko 20 stranica) samo na jednom mjestu vrlo kratko osvrće se na stvarne ratne prilike: “Program same proslave ne unosimo u dio rada, koji poduzimljemo. Prilike vremena i okolnosti odlučivat će gdje i na koji način i s kakvim će se programom naša stogodišnja proslava obaviti. Tu sreću ostavljamo boljim danima i sretnijoj generaciji, koja će to dostojno i časno izvesti.”⁹⁸ Da je provincijal bio sasvim svjestan svih tih problema i vrlo teškog stanja, razvidno je iz pisma koje je 9. veljače 1944. uputio u Zagreb fra Radoslavu Glavašu, to znači samo tri dana poslije one čuvene okružnice. Tu se u pismu, moglo bi se reći, jada provincijal pišući subratu protokolirano pismo:

Ove godine nijesmo mogli držati predavanja u Gimnaziji. Tu je bilo stotinu zapreka: najprije nije bilo hrane za pitomce, onda nadošla rekvizicija svih prostorija. Tako to stoji i danas. Đaci uče privatno kod svojih kuća, dolaze na izpite i kratke upute k profesorima i tako im prolaze dani i mjeseci.

Novicijati se drže. Imamo 12 naših u novicijatu i jednoga Bosanca, budući da oni u Bosni ove godine nemaju novicijata. Naša tri osmoškolca stoje na Š. Briegu i uče za VIII. razred i maturu. Ostali su svi kod kuća, osim VI. i VII. razreda, koji su u novicijatu.

Bogosloviju do danas držimo redovito u Mostaru. Poslije 14. prošloga mjeseca, nakon bombardiranja grada i okolice, naši su bogoslovi svi poslani na razne župe i tamo su ostali do ovih dana: na 15. i 16. imat će izpite. Onda što ću s njima ne znam. Mnogi se smrtno boje bombardiranja, pa žele izbiti izvan Mostara.

Kako je proteklo bombardiranje, mislim da znaš s druge strane. Bogu hvala prošli smo sretno. Nekih 8-9 teških bomba bilo je, čini se, u našem bloku kuća. Na rampu kod samostana pala jedna, druga pred tiskaru, treća iza kuće preko želj. tračnica. Ostale malo dalje prema Starom mostu. Štete smo imali dosta, ali niko naš nije stradao ni životom niti je ranjen. Bilo nas je po cijelom gradu. Bog nas je osobito čuvao. Grad od Male tepe do pošte skoro sav srušen. Slično je bilo i oko Zapadnog logora. Od Napredka do Logora palo je bomba teškog kalibra mnogo. Samo je jedna kuća direktno

97 Isto, str. 51-52, 60-61.

98 Leo PETROVIĆ, “Stogodišnjica Provincije 1844.-1944.,” *Hercegovina franciscana*, 6, Mostar., str. 3-21.

pogođena. Ostale potankosti u našim samostanima, ne mogu ti pisati... Svi smo zdravi i na životu. Jedino je umro usljed srđčane slabosti fra Aug[ustin] Matić, baš na dan bombardiranja Mostara.

Meni se javljaju naši iz Rima i mnogo mi prigovaraju, da im se ne piše iz domovine. Svi upiru prstom u "Fra Radu u Zagrebu". On bi mogao diplomatskim putem poslati pisma za Rim. Ja sam pred nekoliko mjeseci i to probao. Pišu mi iz Zagreba, da ne ide ni tako. Mnogo sam zabrinut radi naših studenata u Rimu. Oni su također zabrinuti i za nas, jer nemaju viesti. Baš sam danas primio pismo iz Rima pisano 29. XII. [1943.]. Bi li se dalo barem preko krugovala zgodno javiti, da smo svi u provinciji zdravo? Da se tako oni tamo umire. Znaš, kako je u tuđini. Biti u neizvjesnosti o svojim kod kuće, u Domovini.

Ove godine, u stogodišnjici zasnivanja provincije izdajemo *Hercegovina Franciscana* VI. svezak. Tu sam iznio malu kroniku provincije u godini 1942. i 1943. Bio sam u dvoumici, da li bi bilo uputno iznieti pripomoći primljene od strane Države. Pitao sam mnoge od braće. Rečeno mi je da se to može iznieti. Tako sam se odlučio iznieti sve doprinose od Države pojedinim župnicima. Drinovce sam izostavio. Mene je na ovo potakla činjenica, što mnogi znadu točno svote, drugi misle da imaju mnogo više. Neka je čist račun. Meni nije do toga, da koga bilo kako prikratim. Mnogima sam morao pružati pomoći, koje nijesu dobili od Države. Takve su bile prilike i potrebe. Toliko ti javljam radi znanja. Neka znadeš i motiv.

Hvala ti mnogo na brizi za naše potrebe. Vrlo mnogo si nas zadužio. To svi uviđamo i priznajemo.

Mnogo srdačnih pozdrava Tebi i svim našima. Izruči, molim Te naročite pozdrave Andriji i Jozi, te Francu Kordiću, kao i svima našim iz Hercegovine. Tvoj [fra Leo].⁹⁹

Malo jasnija slika tog bombardiranja može se steći iz nekrologija fra Augustina Matića koji je preminuo 14. siječnja 1944., gdje piše:

Upravo u onaj dan, kada je na nas u Mostaru obilno sipala strašna smrt razornoga tuča, kada smo svi pomišljali, da je na nas došao red, te kada se nijesmo mogli razabrati od težkih učinaka bombardiranja, fra Augustin je blago predao dušu svoju svome Spasitelju. Radi izvanrednog stanja u Mostaru braća nijesu mogla u samom gradu izkazati svoje zadnje poštovanje i ljubav prema njemu, nego su njegove zemne ostatke prevezli sutradan na Čitluk, gdje su 16. siječnja, u nedjelju, svečano uz sudjelovanje 31 franjevca i veliko mnoštvo njegovih župljana sahranjeni u mjesnom groblju Podadvoru.¹⁰⁰

99 Arhiv Provincije: SP, sv. 142, f. 107.

100 *Hercegovina franciscana*, VI, 1944., str. 73.

To strašno stanje u Mostaru, kad jače kad nešto lakše, trajalo je više od godinu dana: stalno su te strašne američko-engleske čelične ptice sijale smrt po kotlini i samom gradu. U obavijestima donosi Provincijalat:

Naše su kuće opljačkane ili inače pretrpjele velike štete, tako samostani, gimnazija i konvikt na Š. Briegu, samostani na Humcu, Tomislavgradu i Slanom, residencije na Posušju, Konjicu, te župe: Pos. Gradac, Goranci, Kočerin, Grude, Rakitno, Kongora, Šuica, Prisoje, Jablanica, Glavatičevo, Nevesinje, Izbično i Blagaj. Kuća u Gorici potpuno je ruinirana od potresa i do temelja orobljena. U ovim i drugim crkvama i kućama učinjene su višemilijunske štete. Dugo će trebati vremena, dok se uzmogne sve popraviti i nadoknaditi ogromne štete.¹⁰¹

Kako je izgledalo to "orobljavanje" konkretnije prezentira popis stvari koje su partizani nasilno odnijeli iz župske kuće na Čitluku: "...oko 27. XI. 1944. Digli 720 kg pšenice, brašna 7 vreća, 100 kg nule, sanduk šećera, 68 kg masti i dva sanduka posteljine onih koji su otišli, 2 radia, 2 mašine pisaae, garbita 100 kg, lampa i manjih stvarčica, još 28 kg meda."¹⁰² Tom su prilikom s Čerina nasilno oduzeli "3 krmka, vina, žita, haljina". Hercegovačka franjevačka provincija je kompletna preplavljena nevoljama i teškom oskudicom svake vrste, ali i pored toga provincijal fra Leo nalazi sredstva i šalje ih preko fra Trpimira Muse u Zagreb dominikancima i franjevcima na Kaptolu, koji su stradali prilikom bombardiranja; dok dominikancima daje 50.000 kuna (tada je to iznosilo 84 majstorske nadnice), svojoj subraći na Kaptol šalje 30.000 kuna.¹⁰³ Ma kako to bila simbolična svota (a i nije bila) daleko je značajnija bila ta dobrota i ljubav prema bližnjemu koja je ovdje opredmećena.

Provincijal je s upravom morao riješiti gorući problem kojeg su još više požurivala češća sivanja bomba po Mostaru. Treba naći izlaz kako će bogoslovi nastaviti studij teologije. Već je i ranije pripremao svoju braću župnike na sudjelovanje u savladavanju tih muka i preuzimanje toga ogromnog tereta. Već u okružnici 6. veljače 1944. piše on:

Sile nas neobično teške prilike, da naše bogoslove razmještamo po našim župama. Bogoslove svećenike morat ćemo razmjestiti, dok one, koji nijesu svećenici morat ćemo razdieliti na skupine ili ćemo kako drugačije s njima upraviti... U velikoj smo stisci, pa će nas pp. oo. razumjeti, zašto poduzimljemo tako izvanredne mjere. Drugoga izlaza u ovim nezgodama ne nalazimo. Trošak za tako razmještene bogoslove svakako će snositi sama provincija. Pp. oo. bratski molimo, da budu našoj mlađoj braći u svemu na ruku: da ih

101 *Hercegovina franciscana*, VI, 1944., str. 24.

102 Arhiv Provincije: SP, sv. 148, f. 81.

103 Arhiv Provincije: SP, sv. 142, ff. 189-190 dominikancima, i ff. 191-192 franjevcima.

paze, čuvaju kao oči u glavi, bdiju nad njima i budu im mjesto otca i majke. Neka u braći župnicima nađu zamjenu primjernih profesora i meštara. Nije uputno, i ne smijemo našu mladu braću davati u kuće njihovih roditelja. Naše župske kuće neka postanu naši mali samostani.¹⁰⁴

Istovremeno se tu provincijal obraća i samim bogoslovima opominjući ih da su i u tim izvanrednim okolnostima dužni i da moraju opsluživati franjevačko pravilo, obdržavati redovničku stegu i čuvati ugled:

Svaki će [tj. bogoslov] morati ostati ondje, gdje mu se bude odredilo. Bez naročite odredbe Provincijalata ne će se smjeti premještati niti bilo kuda hodati. Osim toga će biti pod vlašću i ovisnošću odnosnog župnika u svemu. Zajednički će moliti oficij i kronicu, držati razmatranja i duhovno štivo. (...). Mladoj našoj braći preporučamo, da se drže, kao da su u sjemeništu, pod pravilima i stegom. Neka svojim primjerom djeluju na okolinu, na puk, među kojim se nalaze u sv. haljini Asizkog Patriarhe. Naročito moramo napomenuti, da marljivo uče predmete svoga godišta: da budu dobro i spremno pripravnici na polaganje izpita, ukoliko ne bi bili pozvani u samostan ili drugdje za nastavak nauka.¹⁰⁵

Pošto se posavjetovao s profesorima i upravom Provincije odlučeno je da se bogoslove prve i druge godine studija, njih osam, privremeno smjesti na župu Čerin s dvojicom profesora, a one treće i četvrte godine, njih trinaest, na župu u Veljacima. Tu odluku javlja 15. ožujka 1944. župnicima fra Slavku Luburiću u Veljake i fra Živku Martiću na Čerin:

Teške prilike u kojima živimo prisilele (sic!) su nas, da tražimo mirnije prebivalište, gdje ćemo smjestiti naše bogoslove. Svi su samostani, većina residencija i mnoge župe zauzeti od drugih, stoga smo primorani jedan dio bogoslova privremeno smjestiti u našu župu u Veljacima (13 bogoslova III. i IV. tečaja), a drugi dio u našu župu na Čerinu (I. i II. tečaj). Na oba mjesta određena su po dva profesora. Ostatak, tj. V. tečaj razmjestit ćemo naknadno po dvojicu na razne župe.

Moramo posebno naglasiti da nas je zadivila uvidavnost drage braće župnika, koji su odmah shvatili potrebu Provincije, spremno se odazvali i vrlo rado sve poduzeli, da našoj mladost braći bude što udobnije boravljenje kod njih. Za to zaslužuju svako priznanje i pohvalu od strane provincijalne uprave.

U ovim našim privremenim samostanima treba da vlada red i disciplina. U tu svrhu određujemo:

1. P. o. župnik jest ne samo kućni starješina nego i pravi superior localis za sve članove svoje redovničke obitelji.

---

104 *Hercegovina franciscana*, VI, 1944., str. 28-29.

105 *Hercegovina franciscana*, VI, 1944., str. 28-29.

2. U kući će trebati držati strogu kućnu disciplinu i imati određen kućni red: Zajednički moliti sv. oficij, moliti krunicu, put križa, razmatranja, čitanje za ručkom i večerom, zajedni[č]ki objed i čitanje za objedom, redovito ustajanje i polazak na počinak. Župski stan jest i mora biti samostanska zajednica, u kojoj se živi po uzoru samostanskog života.

3. Učenje predmeta jest glavni posao naših bogoslova, stoga treba da braća bogoslovi marljivo uče i da izbjegavaju sve, što bi ih u učenju smetalo. Na ovo će paziti pp. oo. profesori, posebno p. o. prefekt.

4. P. o. prefekt vodi brigu oko cjelokupne stege, reda, zdravlja i urednosti braće bogoslova.

5. Brigu oko prehrane vodi p. o. župnik u sporazumu pp. oo. profesorima ili kako se inače sporazume. Evidencija se vodi po uzoru samostanskih uprava. Profesori su mjesto diskreta. Trošak za profesore i bogoslove snosi Provincija.

6. Zabranjeno je svakom od braće bogoslova odlaziti k drugim župnicima, svojim rodnim kućama ili bilo kuda bez sporazumne dozvole p. o. župnika o pp. oo. profesora. Samo težak slučaj bolesti koga od roditelja, oca ili majke smatra se za valjan razlog. Kada god budu polazili ili poslani moraju ići po dvojica zajedno, nikako sam jedan. Naravno, svaki put s blagoslovom p. o. župnika.

Znamo da braća ne će imati udobnosti, koju bi željeli. Neka se sjete, kolike neudobnosti trpe župnici i kod kojih se nalaze. Treba u interesu naše zajednice [da] strpljivo i velikodušno snosimo sve neugodnosti. Nadajmo se, da će se prilike poboljšati i da će opet zavladati normalan život za bogoslove i župnike.

Toplo preporučamo dragoj braći, da se mole vruće i usrdno Otcu nebeskomu, da providi bolje dane, sretnu i blagoslovljenu budućnost za sve nas. Molimo se, braćo, jedan za drugoga, preporučujmo dobroti Božjoj našu dragu Provinciju.¹⁰⁶

Ta topla preporuka molitve nije bila poza ni fraza nego istinsko i iskreno provincijalovo uvjerenje. Sav je predan volji i providnosti Svevišnjeg jer samo je On mogao poboljšati prilike i dopustiti svijetlu i blagoslovljenu budućnost i fratrima i puku koji im je povjeren. Međutim, ni u tim iznimnim prilikama ne dopušta povredu pravila i olabavljanje redovničke stege, što je razvidno iz svake navedene točke, dakle bogoslovi i u tom improviziranom smještaju moraju živjeti “po uzoru samostanskog života” i “svojim primjerom djelovati na okolinu, na puk među kojim se nalaze” u halji sv. Franje. I tako je taj gorući problem bio nakratko riješen, ali ni tada provincijal ne može prežaliti probleme koji tište najmlađe u naukovanim zavodima i zato piše braći:

106 Arhiv Provincije: SP, sv. 142, f. 240.

Jednaka, možda još i veća briga mora biti i za naše mlade novice. Za naše gimnazijalce skoro je najteže. Njihova dob razvoja, prilike u kojima se nalaze, i obća situacija u svijetu na njihovu mladu i nježnu dušu djeluje veoma štetno. Molimo se, draga braćo, Bogu da im dade svoju moćnu zaštitu i milost! Obzirom na našu budućnost i iz ljubavi prema majci provinciji svaki će p. o. župnik posvetiti posebnu pažnju našim đacima svoje župe. Neka našu mladež čuva, brani i štiti dobri Otac nebeski čistu i neporočnu u danima tjeskoba i nevolja današnjice!¹⁰⁷

Golema aždaja s kojom se tih mjeseci morao boriti fra Leo i čitava uprava bila je vojske koja se smjestila u samostanske zgrade. Brojna su pisma koja je upućivao što gvardijanima samostana da mu dostave točne informacije glede toga pitanja ili da sami protestiraju kod tamošnjih vojnih vlasti zbog rekviriranja prostora i nanesenih materijalnih šteta, te da pokušaju s njima riješiti pitanje kirije i osobito moralnih i ćudorednih povreda samostanskih prostora¹⁰⁸ ili ih obavještava što je on osobno poduzeo kod viših vojnih komanda.¹⁰⁹ U svem tom jadu ima i ugodnih vijesti koje može priopćiti braći i njih namjerno ostavlja za sami kraj svoje okružnice:

Od mnp. o. D. Mandića i naših bogoslova u Rimu dobio sam zadnje pismo od 18. siječnja 1944. Svi su dobro i zdravo, redovito pohađaju predavanja i pripremaju se za izpite. I ostali naši studenti u Freiburgu im Br. i u Beču dobro su i redovito sliede predavanja. Također i oni naši studenti, koji uče u Zagrebu marljivo rade na pismenim radnjama ili se spremaju za izpite.¹¹⁰

Koja suprotnost u svijetu i kod kuće! Dok ovdje bogoslove kao mačka mačiće premještaju s jednoga na drugo mjesto da bi im sačuvali živu glavu, oni tamo mirno studiraju kao da rata uopće nema. Majstorski je to potez provincijala koji svoju okružnicu završava tim vedrim tonovima i tim živim primjerima kod braće najjače budi nade u sretnije sutra i dolazak ljepših dana.

Izvanredne prilike nisu prestajale, a život pojedinca i zajednica išao je dalje. Komunikacija je posvuda bila ne samo vrlo otežana, nego i pogibeljna. Upozoriti subraču na tu opasnost i pismeno, smatrao je fra Leo da nije suvišno, kako se vidi iz njegove prve okružnice, ali je taj manjak nastojao ublažiti čestim pismima i pisanim savjetima, molbama i uputama. Ipak čini se da je kao pravi tvrdoglavac nastojao oko obilježavanja proslave stogodišnjice. Zbog toga 9. svibnja 1944. piše širokobriješkom gvardijanu da pripremi prenočište definitorima, i to u konviktu jer u samostanu zbog vojske nije se moglo naći mjesta. Skupilo se starješinstvo Provincije na Širo-

107 *Hercegovina franciscana*, VI, 1944., str. 29.

108 Tako na pr. 7. 4. 1944. nalaže gvardijanima samostana na Širokom Brijegu, Humcu i Tomislavgradu da "na licu mjesta s mjesnim komandama uredie plaćanje kirije i nastale štete" i da "ženske osobe ne borave u samostanima". (Arhiv Provincije: SP, sv. 142, f. 282).

109 Usp. Arhiv Provincije: SP, sv. 142, ff. 242, 291 i 484; sv. 143, ff. 236-238 itd.

110 *Hercegovina franciscana*, VI, 1944., str. 30.

kom Brijegu 16. svibnja i taj dan su pošli u hercegovačku Porciunkulu na Čerigaj posjetiti tu kolijevku Provincije. Tri dana kasnije zatvarajući taj defnitorijalni sastanak podigao je fra Leo čašu i nazočnoj je braći pored ostalog rekao:

Sve što imamo plod je smislenog koordiniranog rada složne braće, koji su bili uvijek spremni na žrtve, na samoprijegor, napor, na sve, što može poslužiti zajednici. Bez ovakvog rada ne bi se imalo uspjeha. Naša je dužnost kao ljudi svjesnih zahvalnosti prema prošlosti i još veće odgovornosti prema budućnosti, da svojem potomstvu ostavimo primjere koje će slijediti i dalje napredovati. To je bio razlog da smo se ovdje sastali na stoti god dolazka. To je razlog da smo se prekjučer korporativno uputili na Čerigaj, da posjetimo i počastimo onaj prag preko kojega su oni pred stotinu godina prešli. Nekako u isto vrijeme dana pred večer stigli su iz Kreševa dana 16. svibnja 1844. u to vrijeme i mi smo bili gore.

Nas, koji smo pred više godina gore dolazili i vlastitim očima gledali ovu kućicu, uređaj kuće i svu okolicu, s bolom u duši mogli smo vidjeti da je kroz zadnjih 5-6 godina sve porušeno, razgrađeno i uništeno tako, da se više ne može vidjeti i približno predstaviti stanje, kakvo je prije bilo. Skoro je sazrela sretna misao, da dođemo u posjed ovoga našega svetišta.

Znam, draga braćo, da danas svi trpimo nevolje, da mi u defnitoriju trpimo za sve, da ne kažem, koliko svi. Radi toga vas sve molim, da sve nepogode i nedostatke podnosite velikodušno. Prohujale su i u prošlosti teške oluje preko glava naših pređa. Providnost ne napušta onih koji se u nju pouzdaju. Ne će napustiti ni nas u sadašnjosti ni u budućnosti. Molimo se, radimo i čuvajmo duh zajednice, duh bratske ljubavi i duh međusobne snošljivosti. Bog će biti s nama, pomagati nas.

Neka je vječna slava našim predima!

Dižem ovu čašu u Vaše zdravlje i u procvat naše zajednice na pragu druge stogodišnjica koja neka bude sretna i blagoslovljena!¹¹¹

Defnitorij je na toj sjednici donio raspored osoblja i to je zadnja tabula (*Dispositio personalis nosti jubilei centennarii 1844-1944.*) u kojoj se mogu pročitati imena one šezdeset i petorice franjevaca koje su 1945. usmrtili partizani. U mostarskom samostanu nalazila se dvadeset i četiri franjevca, a na Čerinu pored župnika i kapelana tri profesora i osam bogoslova, dok su u Veljacima bila dva profesora i trinaest studenata bogoslovije pored župnika i kapelana. Uvelike je raspršen i profesorski zbor gimnazije: devetorica profesora poslana su na župe možda i zbog toga da budu lakše dostupni đacima koji su učili kod svojih kuća, a vjerojatnije zbog toga što je vojska zapremila dio samostana ili možda zbog nestašice prehrambenih namirnica. Taj raspored osoblja sačinjen je na sastanku defnitorija Provincije 16. svibnja

111 Arhiv Provincije: SP, sv. 148, ff. 19-20.

1944. u širokobriješkom samostanu. U pregledu stoji da je tada u Provinciji bilo 187 svećenika od kojih čak 30 doktora znanosti, 35 studenata, 12 novaka, 68 sjemeništara i 403 učenika u gimnaziji od kojih su samo trojica klerika gimnazijalaca bila u samostanu na Širokom Brijegu. Nakon definitorijskog sastanka na Širokom Brijegu fra Leo se sastaje s provincijalima ostalih franjevačkih provincija (Bosne Srebrene, Sv. Ćirila i Metoda i Presv. Otkupitelja) i zajednički se 25. svibnja 1944. obraćaju svim hrvatskim franjevcima okružnicom u kojoj prvo upozoravaju na zapovijed ljubavi prema Bogu i bližnjemu, pozivaju na izgradnju slobode, potom naglašavaju da franjevac treba ostati uz narod u svim prilikama i boriti se protiv svake nepravde, a posebno naglašavaju i preporučuju subraći da se ne prihvaćaju profanih služba nego da paze i ne zapuštaju duhovni rast i pouzdanje u Božju zaštitu.¹¹²

Odmah poslije povratka obraća se 1. lipnja 1944. pismom fra Marku Dragičeviću i naređuje mu da počne s uređivanjem prostorija u Crnču da bi se sljedeće školske godine tu mogla održavati nastava s učenicima sedmog i osmog razreda gimnazije, a istovremeno traži informacije, dokle se stiglo s uređenjem bunkera i preporučuje mu da se oko toga poduzmu energičniji koraci i stvar privede kraju uz pomoć inženjera Žeravice.¹¹³ Potom ovlašćuje fra Rufina Šilića da primi svečane zavjete bogoslova fra Hadrijana Sivrića i fra Ante Majića jer osobno nije mogao doći na Čerin.¹¹⁴ Malo poslije toga prekoraва prefekta bogoslova fra Dionizija Lasića što se nije dovoljno pobrinuo za bogoslove jer je čuo da neki moraju spavati na hodniku.¹¹⁵ To isto je prigovorio 19. lipnja 1944. i predstojniku župske kuće fra Živku Martiću, a glede prehrane bogoslova i profesora, koji se nalaze na Čerinu, javlja da bi mu mogao poslati “mekinja i dalmatinskog ulja”.¹¹⁶ I pored toga što su se prošle godine uzorale ledine koje nisu orane poslije 1917. (tj. godina one strašne gladi) i zasijane, sušno i vrlo vruće ljeto desetkovalo je urod, pa je glad ponovo zakucala na sva vrata po Hercegovini. U svim tim poteškoćama ne promiče mu blizina imendana biskupa Petra Čule, pa mu 23. lipnja 1944. upućuje srdačnu čestitku u kojoj nije propustio požaliti se na strahote rata, ali se nada u Božju providnost i dobroću.¹¹⁷ Sredinom srpnja 1944. u Klobuku je imao Mladu misu fra Radovan Petrović i tom se prigodom prikupilo nešto novca, pa mladomisnik o tome izvješćuje svog provincijala fra Lea koji mu naređuje (16. 7. 1944.) da prikupljeni novac preda majci koja je sirota ostala “bez muža i sinova”.¹¹⁸

112 Arhiv Provincije: SP, sv. 143, ff. 127-128.

113 Arhiv Provincije: SP, sv. 143, f. 91.

114 Arhiv Provincije: SP, sv. 143, f. 120.

115 Arhiv Provincije: SP, sv. 143, f. 162.

116 Arhiv Provincije: SP, sv. 143, f. 189.

117 Arhiv Provincije: SP, sv. 143, f. 198.

118 Arhiv Provincije: SP, sv. 143, f. 293c.

Tada su već bogoslovi na Čerinu položili ispite, na kojima je provincijala zastupao njegov tajnik fra Bonicije Rupčić, i da bi malo rasteretili čerinsku župu i Provinciju briga oko njihove prehrane, profesori su ih rasporedili po drugim župama. Fra Dionizije Lasić o tom izvješćuje provincijala 16. srpnja 1944. i moli ga da mu dopusti malo odmora, a fra Leo mu pored ostalog piše: “Traži gdje hoćeš i kad hoćeš. Nijednu knjigu ne smiješ nositi osim brevijara. Drugu nijednu. Odmor i ništa drugo.”¹¹⁹

Čini se da ferije nisu prošle bez iznenađenja i promjene situacije ili okolnosti. Već u prvom kratkom pismu širokobriješkom gvardijanu, koje mu piše provincijal prilikom dostavljanja robe za samostan i u kom ga moli da mu posudi 600 kg. krumpira, i kao usput mu javlja da su već na putu za Čitluk bogoslovi koji su ranije bili u Veljacima.¹²⁰

Zajedno s tim šalje i drugo pismo fra Fabijanu Paponji, tadašnjem predstojniku konvikta, u kojem ga kumi i moli da mu “izruči” trideset litara benzina da bi mogao dostaviti nešto najnužnije prehrane za bogoslove na Čerinu i za one koji stižu iz Veljaka na Čitluk.¹²¹

Ta dva kratka pisma jasno nam predočuju svu težinu i složenost ratnih okolnosti i oskudicu baš svega, ali i očinsku skrb provincijala za pomladak Provincije. Nevjerojatna ljubav koja je spremna, što se veli, obiti Bunu i Bunicu, samo da bi priskrbio štogod hrane i omogućio bogoslovima što lakše svladavanje izvanrednih okolnosti kojima su svi bili izloženi.

Malo nakon tih ferija provincijal se upravo na blagdan sv. Luke Evanđelista 18. listopada 1944. obraća braći s novom okružnicom. Čitavu okružnicu je komponirao u petnaest točaka pored zaključka i uvoda u kojem se obraća “svoj poštovanoj braći” da ne smetnu s uma svojih dužnosti i obveza prema samima sebi i prema zajednici. Glavni razlog ponovnog obraćanja okružnicom jesu “okolnosti i prilike” koje “ne omogućavaju da se vidamo i da se o našim problemima dogovorimo i sporazumievamo. Stoga sam vam i dosada pismeno saobćavao naše potrebe i molio pomoć za uzdržavanje naše mladeži i za unapređenje naše zajednice. Svakidanje iznimne prilike, u kojima se nalazimo, nevolje, koje nas taru sile me, da se na vas ponovo obratim.” U prvoj točki priznaje fra Leo da se u tadašnjim prilikama ne može “točno obsluživati slovo naše Regule” i neke zapovijedi Konstitucija, ali on nema “ovlaštenja činiti iznimke i podjeljivati dispense od opsluživanja naših propisa. No, poslije savjetovanja s dobrim i savjesnim redovnicima smatramo potrebnim pp. otcima i časnoj braći dati na znanje neke upute i izjave u pogledu propisa naših

119 Arhiv Provincije: SP, sv. 143, f. 321.

120 Arhiv Provincije: SP, sv. 148, f. 104.

121 Arhiv Provincije: SP, sv. 148, f. 104v.

Konstitucija, i to samo dok traju ove iznimne prilike, koje se mogu i pogoršati”. S osobitom pažnjom, u četvrtoj točki preporuča župnicima da čuvaju matice jer su “one jedini živi svjedoci našega rada u prošlosti. One su jedini izvor za poviesne podatke.” U petoj točki podsjeća na jednakopravnost sve braće: “Mi smo svi jednakopravna braća: ni jedan nije gost ni u jednoj našoj kući ni samostanu, te se svaki smatra članom svake naše kuće i samostana i kao takav se tretira.” U sedmoj točki priznaje da nije moguće dati određene i stalne upute kako će se tko snalaziti u eventualnim prigodama, zato “neka se svaki u datoj prilici snalazi kako u Gospodinu misli najbolje. Zato moramo se moliti i preporučivati Gospodinu, da s nama upravi, kako je najbolje.”

Potom slijede dvije najbolnije točke:

12. Teško nam je svima, ali je najteže stradao naš samostan na Humcu. Porušeno je sjemenište, oštećen je novi dio samostana, stari dio i crkva. Voćnjaci, odrine, plemenita stabla i sva okolica samostana. Isto tako i ograde i radne njive. Sve oko mlinice. Štete su neprocjenjive. Čujemo, da je u najposljednje vrijeme mnogo stradao samostan i crkva u Tomislavgradu. Bože, nam daj zdravlje i svoj blagoslov, braća će skladnim silama sve nanovo sagrađiti i obnoviti! Bože, čuvaj zdravlje i čitave naše braće!

13. Poznato vam je, draga braćo, da preseljavamo naše bogoslove s mjesta na mjesto kao mačka mačiće, najprije na Veljake, sada na Čitluk, uz druge nezgode, Provincija mora snositi troškove tako, da su sredstva skoro iscrpljena. Već smo u predašnjim okružnicama molili braću i budili svijest zajednice, da Provinciji priteču u pomoć. Mnogi su učinili svoju dužnost, neki, riedki, kete i šute. Nema izgleda, da ćemo bar u dogledno vrijeme moći dobiti živežne namirnice izvana. Stoga se moramo kod kuće snalaziti. Ne će braća dopustiti, da razpuštamo sve naše naukovne zavode. Morat ćemo, ako nam se ne priteče u pomoć! Naređujemo, da ni jedan župnik ne daje zalihe živežnih namirnica bilo kome. Neka se sve čuva za zajednicu. Prema tekućim cijenama mi ćemo sve prekupiti, u koliko pojedinci ne bi mogli pokloniti. Neka svaki izviesti p. o. gvardijana na Širokom Briegu i predsjednike residencija na Čerinu i Čitluku o svojim zalihama. Mogu obavijestiti izravno Provincijalat. Mogu, dapače se i preporuča, pojedinci pp. oo. župnici nabaviti namirnice za račun Provincije, koje ćemo preuzeti.

U posljednjoj 15. točki skreće pažnju na pisanje kućnih kronika, pošto je u prethodnoj opomenuo svećenike “da pobožno mole svoje propisane molitve” jer je “u molitvi jedina naša nada”.

Veoma je karakterističan završetak te okružnice:

U danima velikih tjeskoba i svjetskih perturbacija, draga braćo, mnogo vam preporučamo, da vruće molimo pomoć i zaštitu s neba. Svemogućí Bog neka bdije nad nama, neka štiti, brani i čuva svakoga našega člana i sav naš

puk, našoj brizi povjeren. Sve su druge moći izlišne, samo nam jedini Bog može, i nadamo se, hoće pomoći. Molimo se jedan za drugoga, molimo se i za svakoga napose.¹²²

Posljednja je to okružnica koju je fra Leo uputio svojoj braći. Sasvim je jasno da za njega molitva nije iluzija nego najmoćnije, dapače jedino sredstvo u tim teškim svjetskim perturbacijama. Dani su postajali sve opasniji, nestašica hrane sve veća. Ipak u svim tim groznim neprilikama fra Leo apelira na braću da čuvaju franjevački dignitet i redovnički duh, duh molitve prije svega i iskrenu predanost volji Svemogućega.

Dok su provincijal i svi drugi nastojali namaći barem najnužnije za prehranu bogoslova i drugih članova samostanskih zajednica, dotle su drugi pljačkali i nasilno im to odnosili.¹²³ Počela su tada već i preslušavanja i zlostavljanja, kako stoji na tom istom komadiću papira: “Međugorje: fra Leonardo bio na izpitu. Veljaci: fra Julijan izpitivan. Ostali nijesu pozivani, osim onih u Drinovcima.” To je i vrijeme kad su učestaliji okršaji među vojskama i češća bombardiranja gotovo svih mjesta u Hercegovini, a osobito onih bližih Neretvi. Krajem siječnja gotovo sav u očaju piše provincijal braći na Čitluk, s tim da se pismo proslijedi i onima na Čerinu, i šalje im fra Zlatka Čorića da mu usmeno kažu sve ono što se nije smjelo staviti ni na papir. To kratko pisamce glasi: Mostar, 29. siječnja 1945.

Nakon dugog teškog rastanka od preduga tri mjeseca sretan sam, da za vas čujem, da ste živi i da ste zdravo. Mnogo sam zabrinut za ove zadnje dane, kako ste prošli i da li je bilo neprilika.

Čuo sam od više manje pou[z]danih ljudi, da ste imali materijalnih šteta, da ste oskudni i suhoparni! U tu svrhu šaljem fra Zlatka [Čorića], da sve vidi i da mu sami kažete, što bi bilo najpotrebnije. Ono, štogod imadnemo na raspolaganje sve ćemo poslati. Štedio sam sve za ovaj čas. Sudba kleta nije dopustila, da dobijemo iz prieka bar ono što smo davno jesenas kupili. Ali, što imamo dat ćemo odmah na raspolaganje.

Ako vam se daje prilika, da mi napišete nekoliko rieči o vašem stanju, u svakom pogledu, pišite mi čim prije. I ovo vam rieči pišem u stisci i hitnji.

Pun radostnog ganuća mnogo vas sve izreda najsrdačnije pozdravljam i želim vam od Boga svako dobro i blagoslov.¹²⁴

Čini se da je to zadnje provincijalovo obraćanje njegovim bogoslovima, a zadnji dokument koji je fra Leo napisao i potpisao upućen je Provincijalatu Bosne Srebrenice u kojem ga moli da primi još sedam njegovih bogoslova: Mostar 6. veljače 1945.

122 Leo PETROVIĆ, Okružnica broj 813/44., Mostar, 18. listopada 1944.

123 Usp. naprijed spomenuti slučaj s Čitluka (Arhiv Provincije: SP, sv. 148, f. 81).

124 (SP. Sv. 149, f. 30).

Teške prilike sile me, da vam priredim jedan težak i valjda nepodnosiv teret: moram poslati sedam braće bogoslova da nastave bogoslovne nauke u Sarajevu na fakultetu s drugom braćom ove Provincije i Vašom braćom bogoslovima. Molim mnogo poštovani Provincijalat, da preko svojih organa ili preko p. o. fra Jerke Mihaljevića nadje sredstva za njihovu prehranu. Meni je teško, da nije teško, ne bih se na ovo mogao odvažiti. Razlozi su lako shvatljivi.

Molim da se za svu prehrandbenu i drugu obskrbu naših bogoslova preko p. o. Jerke priskrbe novci. On ima za to punomoć od mene. Ima i novce na raspolaganje. Ako bogoslovi ne bi mogli imati stan u Bogosloviji, neka se p. o. fra Jerko Mihaljević pobrine uz pomoć drugih otaca ove Provincije, koji su sada u Sarajevu. Molim da mu se ovo stavi do znanja.¹²⁵

Devet dana poslije toga, od kojih je čitavi tjedan proveo u podrumu, preselio se fra Leo u vječnost.

Ako zrno pšenice ne umre...

Tijekom prve polovice veljače 1945. u ratnim operacijama oko Lištice, Širokog Brijega i Mostara, u tzv. mostarskoj operaciji, sudjelovalo je oko 74.000 vojnika.¹²⁶ "Tijekom borbi za Široki Brijeg savezničke zrakoplovne snage izvršile su ukupno 127 letova i utrošile 186 zračnih bombi, 106 raketa i 67.410 topovsko-mitraljejskih zrna."¹²⁷ I gle čuda, Anić citira da je "učesnik tih događaja Milan Rako" pored drugoga i ovo se usudio ne samo reći, nego i napisati: "Teška se borba nastavila i 7. veljače. Na zgradu samostana krenuo je 3. bataljun 11. brigade. Sa njima su tenkovi i topovi. Kod samostana bio je jedan protutenkovski top, kojega je neutralizirala 1. četa 3. bataljuna i upala u zgradu samostana, u kojem su pružali otpor osim njemačkih i ustaških vojnika, i grupa naoružanih klerika"¹²⁸ i vjerojatno crv savjesti tjera Milana koji nastavlja:

Žestoka borba koja se vodila oko i tokom zauzimanja zgrade konvikta, samostana i gimnazije, (...) nije prošlo bez ozbiljnih gubitaka na obje strane. U tim borbama poginulo je 35 naših boraca, a ranjeno oko 70. Poginulo je i 12 pripadnika samostana, svećenika i klerika (kako piše u glasilu hercegovačkih franjevaca 'Mir i dobro', br. 5/1971. godine). Napadajući na neprijateljske utvrđene položaje u rejonu samostanskog kompleksa, naše jedinice - u ko-

125 Arhiv Provincije: SP, sv. 149, f. 31.

126 Usp. Danilo KOMNENOVIĆ - Muharem KRESO, *Dvadeset deveta hercegovačka divizija*, Beograd, 1979., str. 440-441.

127 Nikola ANIĆ, *Povijest Osmog dalmatinskog korpusa Narodnooslobodilačke vojske Hrvatske 1943.-1945.*, Split, 2004., str. 223.

128 *Isto*, str. 220.

jima je bio veliki broj vjernika - nisu napadale na te objekte kao na vjerske ustanove, već kao na utvrđeno neprijateljsko uporište.¹²⁹

Komentirajući konstatacije o Širokom Brijegu na mostarskom skupu, Anić zaključuje:

Ovim se može zaključiti da je savezničko zrakoplovstvo efikasno podržavalo napad 8. korpusa za oslobođenje Širokog Brijega, a kasnije i Mostara. Drugo, nije samo zračnim savezničkim snagama tučen samostan u Širokom Brijegu, kao vojni objekt, nego se to isto događalo i u Humcu, Čitluku i Mostaru, što demantira tvrdnje da su dalmatinski borci rušili sakralne objekte u Širokom Brijegu. Njih su rušili saveznički zrakoplovi, među kojim posadama je bilo Talijana, Engleza, Kanadana i Amerikanaca, a u 1. i 2. eskadrili i Jugoslavena, ali sve pod britanskom komandom i po njihovim zapovijedima. Ponovilo se ono iz južne Italije kada su saveznički strateški bombarderi 1944. godine porušili benediktinski samostan iz XIII. stoljeća na brdu Monte Cassino. Niti jedan od savezničkih zapovjednika nije zbog ovih samostana u Hercegovini pozvan od onih koji su za oštećenje samostana i crkve u Š. Brijegu okrivili starješine NOVJ.¹³⁰

Koja logika? Dakle, savjest ipak peče! Zbog toga se do besvijesti ponavlja i pod najraznovrsnijim naslovima tiskaju te iste izmišljotine. Međutim, valjda i on zna: *Facta infecta fieri nequeunt!* Iz njegova arsenala je i sljedeće: “Tijekom 6. i 7. veljače [1945.] saveznički su zrakoplovi stalno tukli po Širokom Brijegu (...). Sutradan, 8. veljače u 13,00 sati trebalo je tući u Mostaru ustaški štab u Franjevačkom samostanu; njemački štab u hotelu ‘Neretva’ i vojarnu preko puta Duhanske postaje.”¹³¹

Zrakoplovne snage od 31. siječnja do 15. veljače izvele su dvadeset i tri operacije “pri čemu su ispalili 183 rakete, oko 30.000 mitraljeskih metaka i izbacili nekoliko desetina bomba” u Mostaru.¹³² Mostarskom operacijom je neposredno zapovijedao VŠ NOVJ, dakle, osobno maršal Tito.¹³³ Zima krajem siječnja i u prvoj polovici veljače 1945., bila je izuzetno hladna i duga, temperatura se noću spuštala do minus 30°C. “Sve planine oko Mostara bile su pokrivene dubokim snijegom koji je

129 *Isto*, str. 221.

130 *Isto*, str. 224.

131 *Isto*, str. 223.

132 “Prva i druga lovačka eskadrila NOV Jugoslavije koje su od 31. januara gospodarile nebom u Hercegovini i za to vrijeme izvele 23 operacije sa 94 avioipoleta (pri čemu su ispalili 183 rakete, oko 30.000 mitraljeskih metaka i nekoliko desetina bombi) pružile su veoma efikasnu, posebno moralnu podršku jedinicama u protivnapadu i mada organizovanog sadejstva između njih nije bilo.” (D. KOMNENović - M. KRESO, *Dvadeset deveta hercegovačka divizija*, str. 43).

133 Usp. N. ANIĆ, *Povijest Osmog dalmatinskog korpusa*, str. 215. Usp i: “Štab 8. korpusa, koji se glavninom prebacio u Široki Brijeg, a došao je 12. veljače i načelnik Glavnog štaba Hrvatske kao posmatrač, jer je i dalje Mostarsku operaciju vodio VŠ NOVJ i osobno maršal Tito.” (*Isto*, str. 228).

dosezao do grada” (...), a “od 9. do 12. veljače je vladalo strašno nevrijeme. Padao je gusti snijeg, oštra zima, sve pokriveno maglom.”¹³⁴

Odavde se, glede stanja u Mostaru, najmanje dvije činjenice pojašnjavaju iz sjećanja franjevac na zbivanja u mostarskom franjevačkom samostanu onog poslijepodneva i početka noći 14. veljače 1945. Ni nakon četrdeset i jedne godine fra Gaudencije Ivančić nije zaboravio da su tjedan dana proveli u skloništu, tj. u podrumu zbog bombardiranja: “Mi smo bili čitavu sedmicu dana u podrumu. Prenijeli smo bili i krevete u podrum radi sigurnosti od bombardiranja (...). U podrumu je bilo poprilično hladno.”¹³⁵

“Ujutro 14. februara [1945.] nastavljen je napad na Mostar. U 13 časova 26. divizija je, uz sadejstvo tenkovske i Artiljerijske brigade, prodrła u zapadni dio grada i izbila na desnu obalu Neretve.”¹³⁶ Bilo je to dakle na samom početku spomena otkupiteljskog Kristova trpljenja, muke i smrti; na dan kad su misna čitanja i oficij opominjala čovjeka: “Prah si, u prah ćeš se pretvoriti” (Post 3,19). Osvanula je, dakle, Čista srijeda, a grad već neprepoznatljiv razoren i u plamenu, a pun nezvane i čudne čeljadi, ljudskih spodoba. Zajedljivo je sakupljenim fratrima rekao jedan od oficira: “Eto, i mali partizani stigoše u Mostar.”¹³⁷ Novi su gospodari zagospodarili metkom i plamenom. Kratki zimski dan još više je skratio gusti dim koji je pritisnuo čitavu kotlinu.

Prva grupa partizana došla je u samostan u rano popodne, kojih se prisjeća fra Nikola Pandžić:

Oni su došli popodne. Mislim da je bilo oko četiri sata popodne. Zazvonili su. Ja sam imao ključeve od samostana i otvorio im. Meni se čini da su bili iz Dalmatinske divizije. Bilo ih je 5-6 muških i ženskih. Netko je imao vojničko, a netko nije. Imali su čarape do potkoljeno i vindjake. Na glavi su nosili titovke s petokrakom. Svatko je imao nešto od oružja. Upitali su me: *Zašto si zaključao?* Odgovorio sam da smo zaključali jer se samostan ključa, a borbe se vode, pa da ne ulazi bilo tko. Još su upitali: *Tko ima u samostanu?* Odgovorio sam da su u samostanu fratri, a da ima i nekih muhadžera. U samostanu su se zatekli, čini mi se iz istočne Hercegovine. Mislim da su prethodne noći i prespavali dolje kod podruma. U međuvremenu je stigao i

134 N. ANIĆ, *Povijest Osmog dalmatinskog korpusa*, str. 226 i 227. “Svi podaci govore da je tijekom Mostarske operacije vladalo izuzetno oštra i hladna zima. Temperatura se noću spuštala i do minus 30°C, ali su i dani bili vrlo hladni i vjetroviti, što je ponekad onemogućavalo i otežavalo duže pokrete i složenija djelovanja.” (*Isto*, str. 218).

135 Gaudencije IVANČIĆ, “Okolnosti stradanja sedmorice članova Hercegovačke franjevačke provincije 14. veljače u Mostaru,” (zabilježio fra Jozo Vasilj na Humcu 12. veljače 1986.), str. 1.

136 Drago ĐUKANOVIĆ, “Završne operacije za oslobođenje Hercegovine,” u: *Hercegovina u NOB*, Beograd, 1961., str. 833.

137 Zlatko SIVRIĆ, “Svjedočanstvo o stradanju fratara u Mostaru,” 1986., str. 1.

provincijal, pokojni fra Leo. On ih je upitao hoće li štogod jesti i popiti. Nisu htjeli vina. Mislim da smo ih počastili sirom u onoj sobi ispod gvardijanata. Oni su uskoro otišli.¹³⁸

Dakle, provincijal ih je pristojno kao drage goste ponudio jelom i pićem što su prihvatili, a vjerojatno su zato i došli, pa su, pošto su se pogostili, mirno otišli. Ubrzo iza njih došli su drugi, oni s druge strane Neretve. Prepoznali su ih ne po glasu kao Kajfina sluškinja sv. Petra, nego po obući i odjeći: "Vojnik je imao opanke duljim kljunom. Sigurno iz istočne Hercegovine."¹³⁹ Vrlo strpljiva i višegodišnja istraživa- nja fra Bazilije Pandžić je sažeo u nekoliko kratkih rečenica:

Prema Mostaru išla je 14. divizija Osmog dalmatinskog korpusa. Zapovjed- nik te divizije bio je Stanko Parmać, a ona je 14. veljače ušla u Mostar. (...). U sumrak toga dana došao je u samostan Brana Popadić s nekoliko vojnika. Sazvali su fratre u samostanu, popisali ih i ispitivali. A kad su to završili, otišli su iz samostana. Očito je da su trebali nekoga izvijestiti i dobiti upute. Nakon sat vremena došli su ponovno u samostan. Sedmorici su rekli da ih slijede.¹⁴⁰

Fra Pio Nuić veli: "Došli su na Čistu srijedu oko 5 sati popodne. Tražili su provin- cijala. Šta su s njim razgovarali, ne znam."¹⁴¹ I tada su oficiri, koje je pratilo neko- liko vojnika, zatražili da se svi fratri što se nalaze u samostanu skupe na jedno mje- sto. Najbolje ih je zapamtio fra Filip Sivrić jer su ga zacijelo najjače prestrašili, pa o njima kaže: "Vratio sam se iz bašče i ušao u samostan. Pokojni fra Vlatko Marušić veli: *Zovu da svi dođemo u zbornicu*. Došao sam u zbornicu i našao skupljene sve fratre. S fratrima sam zatekao dvojicu oficira. Ne znam točno što su bili po činu, ali mi se čini, poručnik i natporučnik, ali u svakom slučaju bili su oficiri. Jedan je bio stasom malo niži, a drugi malo viši."¹⁴² Očito da fratri još nisu prepoznavali znakove oficirskih činova, zato fra Pio Nuić kaže: "Jedan je bio komesar, a drugi

138 Nikola PANDŽIĆ, Svjedočanstvo o stradanju fratara u Mostaru," 1986., str. 1.

139 G. IVANČIĆ, "Okolnosti stradanja," str. 2.

140 B. PANDŽIĆ, *Hercegovački franjevci sedam stoljeća s narodom*, str. 221-222. Fra Pio se prisjeća: "U razgovoru s vojnikom, dok smo popravljali pušku, doznao sam kako se zovu dvojica oficira: jedan Saša, a drugi Popović, a ne Popadić kako je netko kasnije rekao. Sad se više ne sjećam, osim da su, prema vojnikovim riječima, Trebinjci." (Pio NUIĆ, "Svjedočanstvo o stradanju fratara u Mostaru," 1986., str. 2). Nasuprot tim tvrdnjama, pouzdaniji su fra Bazilijevi izvori s kojima je, opisujući taj događaj, već 1991. izišao u javnost: "Ali oko 17 i pol sati javila su se ponovo četvorica: Brana Popadić, viši oficir, neki Saša i još dva vojnika. Popadić je naredio franjevcima samostana da se skupe svi u jednu sobu." (Bazilije PANDŽIĆ, "U spomen na mostarske mučenike," *Glas Koncila*, br. 6/1991., 10. veljače, str. 18).

141 Pio NUIĆ, "Svjedočanstvo o stradanju fratara u Mostaru," 1986., str. 1. "Bilo je to 14. veljače 1945. i to popodne. Ne znam točno koliko je bilo sati, ali svakako pred mrak. Bila je Čista srijeda kad su oni došli." (Filip SIVRIĆ, "Svjedočanstvo o stradanju fratara u Mostaru," 1986., str. 1).

142 F. SIVRIĆ, "Svjedočanstvo," str. 1.

neki zapovjednik. Jedan se zvao Saša, a drugi neki Popović. To sam malo kasnije doznao sasvim slučajno.¹⁴³ Međutim, svi su dobro zapamtili njihov prvi potez u zbornici, a fra Gaudencije ga najplastičnije opisuje.

Oficir upita: *Jeste li ovdje svi? Sigurno vas pola fali!*

Provincijal pokojni fra Leo Petrović odgovori: *Otprilike - pola.*

Oficir izdaje naredbu: *Svi ćete ovdje ostati do sutra.*

Provincijal fra Leo se obraća oficiru: *Bi li to moglo biti malo drugačije?*

Kako to mislite? - upita oficir.

Bili smo sedmicu dana u podrumu pa nam dodijalo. Možemo li malo izići na čisti zrak?

Oficir pristaje: *Dobro, neka bude tako!*

Onda nas je oficir sve popisao. Fra Leo je diktirao imena i prezimena. Kad je popis bio završen, oficir veli: *Sad ostanite tu! Mi ćemo se vratiti u roku od dva sata.* Oficir je otišao, a s nama ostavio vojnika sa šmajserom.¹⁴⁴

Popis detaljnije opisuju Nuić i Sivrić:

Počeli su nas popisivati. Najprije nas koji smo po dužnosti u Mostaru. Pisali su ime, prezime, službu i odkad smo tu. Rekli smo onako kako i jest. Fra Leo Petrović, provincijal; fra Grgo Vasilj, gvardijan; fra Krsto Ravlić, vikar; fra Bonicije Rupčić, tajnik; fra Gaudencije Ivančić, kateheta; fra Pavo Dragičević, ispovjednik; fra Pio Nuić i ja, kapelani; fra Vlatko Marušić, brat pomoćnik; fra Nikola Pandžić, brat pomoćnik. Sad se ne mogu sjetiti je li još itko bio. Oni su popisali i one koji nisu iz ovoga samostana. Pitali su ih gdje su na dužnosti i odakle su ovdje došli i kad su došli. Fra Jozo Bencun je stigao, čini mi se, sa Širokog Brijega, fra Rafo Prusina je došao iz Gabele. Ne znam je li fra Bernardin Smoljan stigao s Čitluka ili s Humca? Fra Kažimir Bebek je došao s Ploča, a fra Nenad Pehar, mislim, sa Širokog Brijega. Ne znam odakle su stigli fra Darinko Brkić i fra Zlatko Sivrić, a fra Jerko Boras je bio iz Slanoga upućen u mostarsku bolnicu na liječenje.¹⁴⁵

---

143 P. NUIĆ, "Svjedočanstvo," str. 1.

144 G. IVANČIĆ, "Okolnosti stradanja," str. 1-2. Fra Nikola taj moment opisuje ovako: "Zatražili su da u zbornici ostanemo do slijedećeg jutra. Pokojni fra Leo je zamolio: *Umorni smo. Ako imate neki posao završiti, molim Vas, završite ga večeras.* Oni su to prihvatili. Onda su nas popisali: ime, prezime, službu, odkad je tko tu i tako dalje. (...). Onda su dvojica, valjda komesar i starješina otišli. Nama su naredili da ostanemo u zbornici, dok se oni ne povrate. Postavili su nam i stražara. Rekli su da idu u štab. Ja mislim da im je štab bio u Donjoj Mahali." (N. PANDŽIĆ, "Svjedočanstvo," str. 2-3).

145 F. SIVRIĆ, "Svjedočanstvo," str. 2.

Vjerojatno je to bio mukli muk jer se nitko ne prisjeća da se u zbornici čulo išta osim provincijalova glasa koji je “diktirao imena i prezimena” nazočnih fratara i osornih glasova oficira kojim su korili fratre jer: “Fratrima gostima su prigovorili što su bježali pred partizanima, a provincijalu i gvardijanu što su ih primili i drugim fratrima dopustili da bježe. Pokojnom fra Grgi su nešto prigovorili za Staniška Vasilja.”¹⁴⁶

Kad je bio završen popis, upitali su još da li fratri imaju kakvo vozilo, a fra Pio kao kapelan imao je neki motor o kojem kaže:

Propustio sam reći da su pitali imamo li kakvo vozilo. Ja sam imao motor. Bio je ondje, gdje je sad ambulanta. Morao sam ga pokazati i predati im ga. Dan prije, kao da sam slutio, ja sam ga razštelovao da ne mogne upaliti, a i gumu sam probušio kako se ne bi mogao voziti. Motor je kasnije ipak nakon nekoliko pokušaja upalio. Oficir se odvezao na praznoj gumi i to preko onih stepenica kod ceste na crkvenom dvorištu.¹⁴⁷

Nakon popisa oficiri su naredili fratrima da ostanu na tom mjestu u samostanu i ostavili im naoružanog vojnika ili vojnike da ih “čuvaju”. Fratri znaju da je jedan bio u zbornici, a da li ih je bilo izvan zbornice u samostanu ili ne, to nisu ni mogli znati jer se iz zbornice nisu smjeli ni maknuti. Shvatljivo je što ih je obuzeo silan strah, a kako i ne bi jer svi su dobro znali što se tih dana šaputalo po gradu o sudbini fratara na Širokom Brijegu, u Mostarskom Gracu, na Čitluku, u Gradničima i Čapljini, na Humcu, u Izbičnu, a osobito ono što su prije dan dva čuli iz pouzdanog izvora: “Naime, dan dva prije toga u samostan je došao jedan njemački oficir, koji je govorio hrvatski, i pričao nam kako su partizani pobili sve fratre na Širokom Brijegu. Savjetovao nam je: *Ako želite ostati živi, bježite!*”¹⁴⁸ Taj je strah, toga se dobro sjećaju, upravo fra Leo, kojem je istjecao 394 dan provincijalstva, ležerno razbijao govoreći “da se nada da neće biti zla, pa da možemo i karata zaigrati”.¹⁴⁹ Taj je potez u takvom strahu doista dostojan divljenja. Mogao je to učiniti samo bogodušan čovjek, čovjek sav predan Gospodinu i potpunoma spreman ispuniti volju Njegovu. Iskapiti čašu muke. Poslušali su ga, i zaigrali su, kako kažu fra Pio, fra Gaudencije i fra Filip: “Bili smo u nekoj neizvjesnosti, ali smo razgovarali, pa čak i karata zaigrali da bismo razbili brigu. Pokojni fra Leo, provincijal, je rekao: *Glavno je da izdržimo*

146 N. PANDŽIĆ, “Svjedočanstvo,” str. 2-3. Glede popisa fra Filip još dodaje: “Upitali su jesmo li svi tu. Rekli smo da jesmo, samo imamo jednoga bolesnika koji ne može doći. Bio je to pokojni fra Ilija Rozić. I jedan naš radnik je ležao nepomičan. Nisu inzistirali da ih dovedemo. Počeli su nas popisivati.” (F. SIVRIĆ, “Svjedočanstvo,” str. 1). Stanko - Staniško Vasilj bio je poznati ustaški časnik.

147 P. NUIĆ, “Svjedočanstvo,” str. 3. Usp.: “Pitali su da li imamo neko vozilo. Fra Pio imao motor. On im ga je predao. Čini mi se da je bio u kvaru, ali je ipak upalio. Netko je vidio kako se partizan s Piovim motorom odvezao i to po onim trima stepenicama koje vode na cestu iz crkvenoga dvorišta.” (F. SIVRIĆ, “Svjedočanstvo,” str. 2).

148 P. NUIĆ, “Svjedočanstvo,” str. 3.

149 P. NUIĆ, “Svjedočanstvo,” str. 2.

ovaj prvi dan, a kasnije će biti bolje.^{150/151} Iako taj vojnik čuvar nije bio strog,¹⁵² ipak, kad je počeo čačkati po šmajseru, fratrima se morala dići kosa na glavi jer je bio dosta smotan i nespretn, ali im je olaknulo kad je progovorio. Toga se dobro sjeća fra Pio: “Upitao je: *Imate li vi kakvu radionicu? Nešto mi je puška zaštopana.* Rekli smo da imamo. Ja sam s njim otišao dolje u radionicu i on je otklonio kvar na pušci. Fratrima koji su ostali u zbornici mogli su pobjeći da su htjeli.”¹⁵³

Svakako to čekanje je svakome od njih bilo predugo. I dok fra Filip kaže jednostavno: “Čekali mi tako. Čekali. Meni se učinilo dugo. (...) Nakon sat, sat i pol, možda i dva sata, vratiše se ona dvojica [oficira].”¹⁵⁴ Fra Gaudencije će odrješito: “Nakon dva sata vraća se oficir u pratnji nekoliko vojnika,”¹⁵⁵ a fra Pio je procijenio da su čekali oko sat vremena:

Nakon možda sat vremena oficiri ponovno banuše. Ponovno počese baratati imenima i prezimenima:

Leo Petrović, provincijal - tamo na stranu!

Grgo Vasilj, gvardijan - tamo na stranu! Zatim su nastavili čitati imena i prezimena razvrstavajući nas u dvije grupe. S provincijalom i gvardijanom su se našli: fra Jozo Bencun, fra Rafo Prusina, fra Bernardin Smoljan, fra Kažimir Bebek, fra Nenad Pehar, fra Darinko Brkić, fra Zlatko Sivrić. Fra Jerko Boras je bio došao iz Slanoga u Mostar radi operacije. Imao je za to i uputnicu od liječnika pa su ga pustili. Nama na drugoj strani su naredili da pođemo spavati.¹⁵⁶

Međutim, fra Filip je čini se, bolje zapamtio oficirsku prozivku:

Kad su ušli, izvadili su spisak i počeli čitati:

Fra Leo Petrović, ostani ovdje!

Fra Grgo Vasilj, ostani ovdje!

Pročita slijedećega: *U ćeliju spavati!*

I tako redom: ili *u ćeliju spavati* ili *ostani ovdje.*¹⁵⁷

150 F. SIVRIĆ, “Svjedočanstvo,” str. 2.

151 Usp.: “Provincijal je rekao da se nada da neće biti zla, pa da možemo i karata zaigrati” (P. NUIĆ, “Svjedočanstvo,” str. 2).

152 Usp.: “Kad su nas popisali stavili su jednoga vojnika da nas čuva u zbornici. Ne znam je li taj vojnik bio i prije ili nije. Oni su otišli s napomenom da će se vratiti. Ako je netko morao izići, morao je dobiti dozvolu od vojnika čuvara. On nije bio strog. Sjećam se da se jedan fratar koji je morao više puta izaći s njim šalio: *Sinko, kad i ti ostariš, znat ćeš šta to znači!*” (F. SIVRIĆ, “Svjedočanstvo,” str. 2).

153 P. NUIĆ, “Svjedočanstvo,” str. 2.

154 F. SIVRIĆ, “Svjedočanstvo,” str. 2.

155 G. IVANČIĆ, “Okolnosti stradanja,” str. 2.

156 P. NUIĆ, “Svjedočanstvo,” str. 2.

157 F. SIVRIĆ, “Svjedočanstvo,” str. 3.

I kad su ih razvrstali i razdvojili, izveli su iz zbornice one što im je zapovjedbena: *Ostani ovdje!* Fra Gaudencije kaže: “Izvedeni su na hodnik. Nastao je razgovor između oficira i ovih fratara. Čuo sam riječi oficira: *Vi ste pred nama bježali.*”¹⁵⁸ U tom ozbiljnom času dogodila se smiješna zgoda s fra Zlatkom i fra Darinkom:

Pokojni fra Zlatko Sivrić veli: *Nismo bježali.* Izvadio je cedulju - propusnicu od OZN-e i pružio je oficiru. Bila je to propusnica za fra Zlatka i fra Darinka Brkića da mogu ići u Ljubuški. *Pa, ko vam je ovo dao?* - začudi se oficir. *Pa vidite čiji je potpis* - odgovori fra Zlatko. Propusnicu je izdao neki Zovko zvan Čakan. Oficir je dopustio da i njih dvojica, fra Zlatko i fra Darinko, pođu s nama u blagovaonicu na večeru. Ostala sedmorica su zadržani s vojnicima-čuvarima.¹⁵⁹

Tu ceduljicu s Čakanovim potpisom svi su dobro zapamtili jer se o njoj najvjerojatnije i kasnije u samostanima pričalo, a to se može i naslutiti iz fra Filipovih sjećanja:

Podijelili su nas u dvije grupe. Mi koji smo bili za *u ćeliju spavati*, rekli smo da je vrijeme večere i pitali možemo li poći večerati. Dopustili su nam poći na večeru. Za nama su došli [u blagovaonicu] fra Zlatko Sivrić i fra Darinko Brkić. Fra Darinko je dao mig fra Zlatku da im dadne propusnicu koju su njih dvojica imali od partizana da se mogu slobodno kretati na partizanskom području. Kad je to fra Zlatko pokazao, veli da im ne bijaše drago, ali su pustili pokojnog fra Darinka i pokojnog fra Zlatka.¹⁶⁰

Toga trenutka braća su se razišla: jedni su pošli dolje u blagovaonicu na večeru, a drugi gore da zauzmu mjesto za trpezom Gospodnjom. Tu prestaje znanje o fra Leovom ovozemaljskom hodu. Fra Filip spominje neko govorkanje o nekoj kuverti što se nalazila u provincijalatu i da je fra Leo poslao svoga tajnika da je donese i pokaže tim oficirima. I premda je fra Bonicije Rupčić dva put trčao gore u provincijalat, nije je pronašao. Njemu, provincijalu, nisu dopustili da im se s oka makne.¹⁶¹ I svi preostali dramatični događaji što su se dogodili te noći još uvijek

158 G. IVANČIĆ, “Okolnosti stradanja,” str. 2.

159 G. IVANČIĆ, “Okolnosti stradanja,” str. 2.

160 F. SIVRIĆ, “Svjedočanstvo,” str. 3. Fra Pio kaže: “Fra Darinko je osjetio da bi moglo biti svašta, pa je rekao fra Zlatku: *Pokaži ono što smo dobili.* Njih dvojica su imali od kojih je bio neki komunistički funkcionar, propusnicu da mogu poći na svoje župe. Čini mi se da su već bili pokušali proći, ali nisu uspjeli pa su tako ostali u Mostaru. Kad su oficiri pročitali njihove propusnice, obojici su dopustili da pođu s nama ostalima na večeru.” (P. NUIĆ, “Svjedočanstvo,” str. 2-3).

161 Usp.: “Govorilo se da je pokojni fra Leo, kad je vidio šta se sprema, rekao pokojnom fra Boniciju, koji je bio tajnik, da iz Provincijalata donese neku kovertu. Čini mi se da je provincijal imao neku preporuku - garanciju za fratre. Fra Bonicije je otišao i nije je pronašao. Opet je otišao i opet je nije mogao pronaći. Provincijal je pitao, može li on otići i donijeti jednu kovertu.” (F. SIVRIĆ, “Svjedočanstvo,” str. 3).

su u domeni: rekla-kazala. Fratri kojima je pri razdiobi bila komanda: *U ćeliju spavati!* - poslije večere mogli su samo konstatirati da u samostanu više nema onih koji su s obzirom na komandu: *Ostani ovdje!* - po nekoj logici trebali biti tu barem dok su oficiri i vojnici jeli gustu čorbu od graha i kiseli kupus na salatu. Te je večeri večera bila i siromaška i kisela - prilična samoj situaciji, ali se oficirima dopala pa su zatražili da se i vojnici najedu, ali ne i izdvojeni franjevci. Stanje poslije večere fra Pio ovako opisuje:

Dok smo mi stigli gore do zbornice, sedmorica naših fratara su već bili odvedeni. Odvedeni su, po mom mišljenju, negdje iza osam sati.

Netko je pričao da su partizani prije odvođenja fratara tražili konop ili kakvo uže. Vjerojatno da bi fratre svezali. Mislim da su to pričali neki muhadžeri iz istočne Hercegovine koji su tada bili u sobi kraj župnog ureda. Oni su tu spavali pa su partizani, navodno, k njima ušli i tražili konop ili uže. Ostalih pojedinosti ne bih se mogao prisjetiti.¹⁶²

Fra Nikola kaže da je čuo i komandu: "Čuo sam komandu: *Donja Mahala!* Začula se i zuka auta pred samostanom. Ja auto nisam vidio, ali sam čuo njegov zvuk pa pretpostavljam da su odvedeni autom, kamionom prema Donjoj Mahali."¹⁶³ Svi preživjeli fratri što su bili očevidci jednostavno tvrde: "Vijest o ubojstvu fratara nije nitko izravno potvrdio. Nije nitko ni vidio niti čuo."¹⁶⁴

O daljnjim pothvatima prisjeća se fra Gaudencije:

Sutradan smo pokojni fra Pavo Dragićević i ja otišli u Komandu mjesta. Ona je bila smještena u ulici (ne znam kako se zvala),¹⁶⁵ gdje je Martin Suton imao svoju radnju. Uđemo fra Pavo i ja komandantu, čini mi se da je bio po činu kapetan. Fra Pavo veli: *Sinoć su odveli našu braću i ne znamo šta je s njima?* Fra Pavo je njemu diktirao imena i prezimena odvedenih, a on bilježi. Fra Pavo ga je zamolio da bi nam rekao ili nas izvjestio što je s njima, tj. sedmoricom odvedenih. Odgovor je bio: *Kad ja doznam, javit ću vam.* Međutim, nikad nam nije javio. Kad smo odatle izašli, fra Pavo i ja smo razgovarali koliko bi bilo uputno da odemo i u OZN-u i kažemo im što se dogodilo sinoć u našem samostanu. Zaključili smo da nema smisla ići, a iskreno govoreći, malo smo se i bojali tamo poći, pa smo se vratili kući.¹⁶⁶

162 P. NUIĆ, "Svjedočanstvo," str. 3.

163 N. PANDŽIĆ, "Svjedočanstvo," 3. Fra Filip za događaje poslije večere kaže: "Ne znam šta se dalje događalo. Govorilo se da su neki ljudi vidjeli kako fratre odvedoše prema Donjoj Mahali. Koliko ja znam, nema očevidaca: nitko nije vidio gdje i kako su ih pobili. Nije bilo nikakva glasa o njima." (F. SIVRIĆ, "Svjedočanstvo," str. 4).

164 P. NUIĆ, "Svjedočanstvo," str. 4.

165 Cernica.

166 G. IVANČIĆ: "Okolnosti stradanja," str. 2-3.

Fra Gaudencije je ispričao još jedan doživljaj koji se odnosi na te događaje:

Slušajte što ću vam ispriповijedati! U proljeće 1945. godine javljaju fra-tri sa Širokog Brijega: *Otiđite na OZN-u pa upitajte možemo li prenijeti pobijene fratre iz skloništa na Širokom Brijegu u groblje Mekovac.* Mislim da su to javili, pitali fra Didak Burić i fra Mirko Ćosić koji su tada bili na Širokom Brijegu. Fra Bonicije Rupčić i ja odemo najprije u Oblasni odbor dr. Cvitanu Spuževiću koji je bio veliki prijatelj provincijala fra Leona Petrovića. On je bio potpresjednik Oblasnog odbora. Odemo k njemu i razložimo zašto smo došli. Cvitan nam odgovori: *Pa naravno da možete.* Međutim, sjeti se Ćede Kapor, zvanog Španac, koji je bio sekretar, on je bio jači po položaju. *Trebamo poći k Ćedi* - reče Cvitan. I odemo fra Bonicije, Cvitan i ja Ćedi Kaporu. Ćedo nas lijepo primio. Sjedosmo u fotelje, a Cvitan će Ćedi: *Evo, zašto su ovi došli: mole da bi prenijeli kosti fratara na Širokom Brijegu.* Ćedo odmah glatko: *Ne i ne! Borbe se još vode na Ivan-planini. Kad bismo mi dozvolili da fratre prenose, narod bi se okupio i to bi bila manifestacija za fratre, a demonstracija protiv nas. Ne, ne možemo to još dozvoliti. Mi ćemo naložiti našim vlastima na Lištici da urade što treba.* Onda su naložili da se sklonište zatvori i da narod ne može više ulaziti.

Onda je počeo govor jesu li fra-tri na Širokom Brijegu pucali. *Slušajte samo ovo*, kažem ja Ćedi Kaporu, *uzmimo da su pucali, a Vi znate što to znači "uzmimo", tj. oni nisu pucali, ali uzmimo da su pucali. Zašto je onda u skloništu nađen ubijen na primjer fra Marko Barbarić koji je bio bolestan i imao osamdeset (80) godina? Kud će on u sklonište, ako su fra-tri pucali?* Ćedo Kapor na tu moju izjavu ni jedne jedine riječi. A Cvitan Spužević, kao da sad gledam, gurnu Ćedu u koljeno i veli: *Ćedo, ubili su moga najboljeg prijatelja! Prije nego sam stigao u Mostar ubili su provincijala dr fra Leona Petrovića - moga najboljega prijatelja!* Ćedo ni jedne jedine riječi na to. Dakle, kao pošten čovjek priznaje da nije dobro što su fra-tri pobijeni.¹⁶⁷

Ti pothvati fra Gaudencijevi s fra Pavom i fra Bonicijem bili su herojski, ali se ni on nije usudio poći do Starog mosta i pogledati mrtvacu o kojem mu je javila neka djevojka.¹⁶⁸ Taj strah je trajao desetljećima i uvijek gotovo jednakog intenziteta. Nije se smjelo o tome progovoriti sve do potkraj osamdesetih prošlog stoljeća. Zato su tako malobrojna svjedočanstva. Očevidci ili oni koji su nešto

167 G. IVANČIĆ, "Okolnosti stradanja," str. 4-5.

168 "Nekoliko dana nakon toga neki su došli (mislim da su bili iz Rodoča) i rekli da je Neretva izbacila jednoga fratara na Bišću. Oni su ga i pokopali blizu Neretve. Malo poslije toga dođe k meni, a dok sam šetao iza crkve, ona (ne sjećam joj se imena) što je u nas radila u tiskari i knjižnici (prodavala je krunice i druge devocionalije) i veli: *Velečasni, Neretva je izbacila jednoga fratara dolje ispod Starog mosta.* Ja joj velim: *Ovako: hajde molim te otiđi i vidi, pa ako bude još tamo, ti se vrati ili mi javi!* Međutim, ona se više nije vraćala. Šta je bilo i kako je bilo, ja nemam pojma." (G. IVANČIĆ, "Okolnosti stradanja," str. 3).

znali ili doznali tajne su odnijeli sa sobom u grobove. Ipak netko se usudio djelomično otkrivenu tajnu zapisati na papirić i dobro ga sakriti u golemoj Franjevačkoj knjižnici u Mostaru. Ali i taj je rukopis, čini mi se, namjerno iskrivljen, a zapisana tajna glasi:

Natalis Barbarić die 28. Maii 1981. sua sponte dixit mihi:

Muja Đikić, faber de Mostar occidit nostros fratres in Mostar die 14. Febr. 1945.,

Dujmović Ilija (dictus Moša) frater Demetrii (Mitra) occidit in Čitluk P. Jakobum Križić a. 1945. Ipse post unum mensem occidit seipsum.

Eto taj mostarski kovač je znao tvrdu tajnu jer je bio njezin izvršitelj. Kako je tu misterioznu tajnu dospio doznati Barbarić, i to je tajanstveno, ali se on usudio otkriti je nekome u koga je imao stopostotno povjerenje, a taj je zapisao jer je dobro znao onu: *Verba volant, scripta manent* i da će taj komadić vrlo jeftinog papira sa zapisanom tajnom trajati do Božje volje i čuvati se kao najsvetija uspomena i relikvija.

Treba se ipak vratiti na ključni čas, na momente rastanka. Kad usporediš sjećanja preživjelih franjevaca, zapazit ćeš da taj rastanak nitko nije doživio ili upamtio točno onako kako se dogodio. Fra Gaudencije kaže da su izdvojena braća ostala na hodniku, kad su oni s oficirima otišli na večeru, a svi ostali kažu da su ostala u zbornici: "Mi smo pošli dolje u blagovaonicu na večeru. Dvojica vojnika su ostali s izdvojenim fratrima: jedan je bio s njima u zbornici, a drugi pred vratima zbornice."¹⁶⁹ Nitko od njih nije shvatio i bio svjestan momenta rastanka, ako se smije to imenovati tom imenicom (duhovno su i oni u zbornici i oni u blagovaonici bili skupa). Dapače, oni što su večerali bili su uvjereni da će ne samo vidjeti, nego i dalje živjeti s onima iz zbornice, pa i oficiri su im svojom pričom to uvjerenje podgrijavali. Dok su se u blagovaonici još prestrašeni sagledavali i hrabрили da iziđu u klaustar, odabrani su odvedeni nijemo bez glasa, kao jaganjci, u mrklu i hladnu noć. Progutao ih mrak. Kako su presretni bili kad su čuli onaj milozvučni glas jači od jerihonskih truba i ugodniji od anđeoskog pjeva nad štalicom betlehemsom: "Dođite, blagoslovljeni Oca mojega! Primite u baštinu Kraljevstvo pripravljeno za vas od postanka svijeta!" (Mt 25,34). Nije to čuo onaj što je vikao: "Donja Mahala!" Čuli su kojima je bilo dano da čuju. I premda se ne zna da li su prelazeći ili preplivavajući stigli u Kraljevstvo, pouzdano je da su stigli i nagradu

169 N. PANDŽIĆ, "Svjedočanstvo," str. 3. Usp.: "I kako sam već rekao, sedmoricu fratara su ostavili u zbornici, a mi ostali smo pošli na večeru. S nama na večeri bili su i dvojica spomenutih oficira. Jedan je sjedio na provincijalovu mjestu." (P. NUIĆ, "Svjedočanstvo," str. 3) i fra Filip: "U zbornici su, dakle, ostali: fra Leo Petrović (...). K nama na večeru dolje u blagovaonicu došla su i ona dvojica oficira. Onaj malo niži sjeo je na provincijalovo mjesto. Rekao je da se ne trebamo bojati za frate koji su izdvojeni, odnosno, ostali u zbornici." (F. SIVRIĆ, "Svjedočanstvo," str. 3).

primili. Bio je to i najopijskiji dokaz i preostaloj braći da je Gospodin s njima i da idu njegovim putem, ta dobro znaju da Krist reče učenicima svojim: “Ako vas svijet mrzi, znajte da je mene mrzio prije vas... Sjećajte se riječi koju vam rekoh: ‘Nije sluga veći od svoga gospodara. Ako su mene progonili, i vas će progoniti.’” (Iv 15,18-20). Tužni i sretni preostali fratri nastavili su put kojim je išao i njihov dobri i razboriti provincijal čuvajući svetu uspomenu i javno u vučjim vremenima obilježavajući spomen na njihovo mučeništvo kako pored ostalih svjedoči i fra Marinko Leko:

Kad sam godine 1974. preuzeo službu mostarskog župnika, preuzeo sam od svog prethodnika i “amanet” najaviti za 14. veljače misu za naše mučenike i pobrinuti se da se ona služi - prvih godina u 8 sati ujutro, a poslije u 18. S tom praksom nastavljeno je i nakon mog odlaska, a zadnjih godina se čak nastojalo da u spomen 7 mučenika misu služi 7 koncelebranata. A da to nije bila samo “tajna molitva”, neka pokaže i s magnetofonske vrpce skinuta kratka prigodna propovijed koju je “vučljive” godine 1980. u spomen i na dan mučeništva naše subraće održao u 18 sati o. fra Rufin Šilić: “Da smo ono čuli prije 35 godina (bilo je pročitano Lukino Evanđelje o blaženstvima, Lk 6,20-26) na današnji dan, pa taman i iz Božjih usta, rekli bismo: Bože, što je previše, previše je! Ima razlike između suze i suze, između jauka i jauka, između tuge i tuge. Dvadeset i četiri sata prije nego će poći u smrt, rekao nam je fra Leon Petrović - nama mladim svećenicima i klericima: *Ako čovjek umre, ne znači da je Bog umro. Ako i mi umremo, ne znači da je i naš Bog umro!* Danas to možemo shvatiti. I njihovu smrt, njihovo potpuno predanje cijelih sebe... Velik su dar za nas, za našu cijelu zajednicu, za cijelu župu. (...). Sada ustanimo i pomolimo se za one koji su nas toliko zadužili.¹⁷⁰

Nije bio u pravu fra Rufin procjenjujući neprocjenjivu cijenu, njihovo mučeništvo: neprocjenjiv je to dar milosrdnog Oca ne samo za mostarsku župu i Hercegovačku franjevačku zajednicu, nego za sav hrvatski rod i Crkvu Božju.

“Ivan Lavrić, tada dječak, svjedočio je da su brojne žene, među kojima je bio i on, gledale kako partizani provode fratre kroz Donju mahalalu i kako ih zlostavljaju. Njemu je pak kasnije više puta pripovijedao Pavo Kujundžić da je gledao kako fratrima najprije skidaju habite, potom ih ubijaju, jednoga po jednoga, nakon čega su za svakoga pojedinačno svezali kamen i bacili ga u nabujalu i hladnu Neretvu. Dok su ih ubijali, fratri su molili.”¹⁷¹

170 Marinko LEKO, “U spomen na mostarske mučenike”, *Glas Koncila* od 24. veljače 1991., str. 2.

171 Arhiv Vicepostulature: razgovor vodio vicepostulator fra Miljenko Stojić 18. veljače 2014. Opširnije o tome vidi ovdje, str. 122-123, 767-770.

*

U posljednje vrijeme pojavili su se neki glasovi sljednika komunističke ideologije koji žele ocrniti provincijala fra Lea Petrovića. Tako je Dragan Markovina u “romanu” *14. februar 1941.* teško optužio fra Lea da je u prevratnoj 1941. godini bio na čelu onih koji su radili na istrebljenju srpskoga pučanstva u Mostaru, štoviše da je bio jedan od ustaških glavešina u Mostaru. Jedan od glavnih “svjedoka” je dr. Feodor Lukač, liječnik koji je nekoliko godina djelovao u Mostaru, pa tako i u prijelomnoj 1941. godini, a čija su sjećanja objavljena 2013. godine. Na te očigledne laži odgovorio je Anton Šuljić, a za potrebe njegova teksta dostavljeni su mu iz Arhiva Provincije i samostana u Mostaru svi važni dokumenti, prije svega kronika franjevačkog samostana u Mostaru od 1940. do 1944. godine. Na temelju svih dokumenata Šuljić je lako dokazao da se kod Lukača i Markovine radi o najobičnijim lažima i falsifikatima.¹⁷²

DODATAK

Znanstveni opus fra Lea Petrovića

Budući da je dr. Pavao Knezović veoma detaljno obradio Petrovićev znanstveni opus,¹⁷³ ovdje se nećemo detaljno baviti tom tematikom. Važno je napomenuti da je Petrović pisao puno, ali i kvalitetno. A o tematskim cjelinama koje je obrađivao i o njima pisao ovako je zabilježio Knezović: “U plodovima Petrovićeva pera tematski i stilski ima najrazličitijih vrsta tekstova: znanstvenih, popularno poučnih, prigodničarskih, religiozno-zabavnih, memoarskih, homiletskih, edukativnih itd.”¹⁷⁴ Ovdje stoga samo spominjem njegova dva velika znanstvena rada. Prvi je njegova doktorska disertacija na latinskom jeziku, tiskana 1908. godine (*Disquisitio historica in originem usus Slavici idiomatis in liturgia apud Slavos ac praecipue Chroatos*), a u hrvatskom prijevodu tek sto godina nakon toga, u prijevodu dr. Pavla Knezovića: *Povijesno istraživanje o početku uporabe slavenskoga jezika u liturgiji kod Slavena, napose Hrvata.*¹⁷⁵

---

172 <https://hkm.hr/vijesti/je-li-fra-leo-petrovic-bio-jedan-od-ustaskih-glavesina/>. Isti tekst objavljen je i u *Hercegovini franciscani*, br. 18, Mostar, 2024., str. 277-293.

173 P. KNEZOVIĆ, “Leo Petrović”, u: *Leo Petrović prvi hercegovački franjevac doktor znanosti*, Mostar, 2008., str. 113-244.

174 *Isto*, str. 113.

175 Tiskano u: *Leo Petrović prvi hercegovački franjevac doktor znanosti*, Mostar, 2008., str. 259-364.

Posmrtno mu je objavljena iznimno vrijedna studija *Kršćani Bosanske crkve*, najprije u časopisu *Dobri pastir* u Sarajevu 1953. (s inicijalima Fra L. P.) a drugo izdanje u Mostaru (u nakladi ZIRAL) 1999. godine, s njegovim punim imenom i prezimenom. Tu je na posve originalan i prilično nov način obradio pitanje Crkve bosanske i bosanskih krstjana u srednjovjekovnoj Bosni i Humu.

Pisao je o poznatim franjevcima, o povijesti Franjevačkog reda, osobito zanimljivo o hercegovačkim popovima glagoljašima, o raznim hrvatskim i franjevačkim ustanovama. Članke i rasprave objavljivao je u časopisima *Kršćanska obitelj*, *Serafinski perivoj*, *Hrvatska zajednica*, *Narodna sloboda*, *Neue Ordnung*, *Kalendar sv. Ante*, *Glasnik bl. Nikole Tavelića*. Kao provincijal je uredio dva godišta službenog provincijskog časopisa *Hercegovina franciscana*.

Njegova pisana ostavština čuva se u Arhivu Provincije (Mostar): Ostavštine fratara, sv. B-40 - B-48, kao i njegov iznimno vrijedni *Dnevnik* u dva sveska: sv. I od 1911. do 1919. i sv. II od 1919. do 1922. godine (Ostavštine fratara, sv. B-342). Velika je šteta što je fra Leo pretao s vođenjem *Dnevnika* nakon toga. Čini se da P. Knezović u svome radu nije na raspolaganju ima oba sveska, nego samo jedan, moguće štoviše samo kopiju jednoga dijela I. sveska; drugi svezak je pronađen naknadno. Nadam se da ću u jednom posebnom radu donijeti najvažnije izvratke iz oba sveska Petrovićeva *Dnevnika*. (R. Jolić)

Dr. Pavo Knezović

KRVLJU OPEČAĆENI ZA NEBO

Životopisi šezdeset šestorice hercegovačkih franjevaca
ubijenih u Drugom svjetskom ratu i poraću

Priredio:
dr. fra Robert Jolić

Mostar, 2025.